

Майстер і Маргарита (стислий переказ)

Михайло Булгаков

Майстер і Маргарита 1

"Ну, добре, хто ж ти є? –

Я — тої сили часть, що робить лиш добро, бажаючи лиш злого..."

Гете. "Фауст" 2

Частина перша

Розділ 1

НІКОЛИ НЕ РОЗМОВЛЯЙТЕ З НЕВІДОМИМИ

У пору спекотливого весняного заходу сонця на Патріарших ставках з'явилося двоє громадян. Перший — сорокарічний, у сіренькій літній парі, малого зросту, темноволосий, вгодований, з лисиною, в чорних рогових окулярах — Михайло Олександрович Берліоз, редактор товстого журналу і голова правління однієї з московських літературних асоціацій — МАСОЛІТу. Другий — плечистий, рудий, чубастий молодик у збитій на потилицю картатій кепці — був у ковбойці, жмаканих білих штанях і чорних тапочках — поет Іван Миколайович Понир'єв, що писав під псевдонімом Бездомний.

Вони поспішали до ятки "Пиво і води". Навкруги не було нікого. У ятці була тільки тепла абрикосова. Напившись, літератори сіли на лаві. Щось навкруги було не так. Берліоза чомусь охопив безпричинний страх, йому захотілося втекти. То ж він подумав, що пора на відпочинок, до Кисловодська.

Тієї миті повітря згусло і з нього з'явився прозорий громадянин — жокейський картузик, картатий куценький піджачок, на зріст у сажень, але в плечах вузький, худий, фізіономія глумлива. Берліоза знову охопив жах, він вирішив, що це галюцинація. Руки його тремтіли.

Розмовляли Берліоз і Бездомний про Ісуса Христа і велику антирелігійну поему, яку Іван Миколайович писав. На думку редактора, поему треба було переробити, бо сенс "її був не в тому, був Ісус лихим чи добрим, а в тому, що Ісуса, як особи, взагалі ніколи не існувало!

Тут в алеї з'явився перший перехожий. Пізніше хтось казав, що чоловік був низький на зріст, зуби мав золоті і накульгував на праву ногу, а інші — що він був на зріст височезний, коронки мав платинові, накульгував на ліву ногу, треті зовсім описати перехожого не змогли.

Перехожий був схожий на чужоземця: високий, з лівого боку були платинові коронки, з правого — золоті, років сорока з гаком, криворотий, чисто виголений брюнет у дорогому сірому костюмі, в закордонних, під колір костюма, черевиках. Сірий берет він заломив на вухо, мав тростину з чорним руків'ям у формі голови пуделя.

Праве око чорне, ліве зелене. Брови чорні, але одна вища за другу. Берліоз прийняв його за німця, Бездомний — за англійця.

Обидва продовжували розмову про Христа — був він чи ні. Їх перервав чужоземець. Він запитав, чи справді вони думають, що Ісуса не було на світі? І до всього іншого не вірять в Бога? Берліоз і Бездомний відповіли, що це справді так і у Росії всі перестали вірити в казки про Бога.

Незнайомиць спитав, як же бути з доказами існування Божого, що їх є рівно п'ять? Берліоз відповів, що не вірить у жодний з них. Незнайомець завважив, що філософ Кант доценту поруйнував усі п'ять доказів та створив власний шостий доказ. Берліоз відповів, що цей доказ також непереконливий, а не дуже освічений Бездомний подумав, що цього Канта треба арештувати та відправити на Соловки. Незнайомець сказав, що про неодоладність його доказу він говорив Кантові за сніданком, чим дуже збентежив співбесідників.

Берліоз витріщив очі, не розуміючи, що верзе незнайомиць — бо філософ Кант вже давно помер! Іноземець відповів, що Кант перебуває набагато далі, ніж Соловки, і запитав, хто ж керує життям, якщо Бога немає. На думку Бездомного — життям керує сама людина. Незнайомець слушно зауважив, що людина не може планувати навіть завтрашній день, бо замість відпочинку в Кисловодську може втрапити під трамвай. Невже це вона сама собою так покерувала? Тут Берліоз зрозумів, що незнайомиць відповідає на його, Берліозові, думки — так, людина смертна, раптово смертна! Навіть не може знати напевне, що робитиме сьогоднішнього вечора.

Тут вже Берліоз заперечив: він був певен, що сьогодні ввечері буде керувати засіданням МАСОЖІТу. Незнайомець передрік Берліозові інше: засідання не буде, бо Берліозові відріже голову... російська жінка, комсомолка. І це буде обов'язково, бо Аннушка вже купила олію і вже встигла її розлити...

Бездомний зрозумів, що незнайомиць — пацієнт з лікарні для душевнохворих. Та той тільки сміявся: "Шкода тільки, що я не спромігся запитати у професора, що таке шизофренія! То ви вже самі довідайтесь про це в нього, Іване Миколайовичу!"

Незнайомиць звідкись знав, як його звуть! Тут обидва вирішили, що ця людина — шпигун, а той ніби почув їхні думки і показав якусь книжечку в темно-сірій палітурці, цупкий конверт з доброго паперу та візитну картку. Приятелі встигли угледіти в документах друковане латиною слово "професор" і початкову літеру прізвища — подвійне "В" — "W".

"Ви — німець?" — запитував Бездомний. Незнайомець відповідав, що так, але невпевнено, мовляв, він — фахівець з чорної магії. І пояснив: у державній бібліотеці виявлено рукописи — оригінали чорнокнижника Герберта Аврилакського, написані у десятому сторіччі, він їх розбиратиме, бо він єдиний на весь світ фахівець.

Бездомний і Берліоз полегшено зітхнули: зрозуміло, їх співбесідник — історик. Та тут незнайомиць прошепотів: "Майте на увазі, що Ісус таки існував..."

Друзі не погодилися і зажадали доказів. Фахівець був непохитний: жодних доказів не потрібно... І акцент його чомусь зник: "...Усе просто: у білому плащі з кривавим

підбоєм, по-кавалерійському шаркаючи ногами, рано-вранці чотирнадцятого числа весняного місяця нісана..."

Розділ 2

ПОНТІЙ ПІЛАТ

"У білому плащі з кривавим підбоєм, по-кавалерійському шаркаючи ногами, рано-вранці чотирнадцятого числа весняного місяця нісана в криту колонаду між двома половинами палацу Ірода Великого вийшов прокуратор Іудеї Понтій Пілат".

В нього боліла голова і бентежив запах троянд, який прокуратор ненавидів більш за все. Пілат був хворий на гемікранію, від якої не було ліків.

Прокуратор сів у кріслі на мозаїчній підлозі біля водограю і почав розмову з секретарем про піддослідного з Галілеї. Треба було затвердити смертний вирок Синедріону, ради старійшин.

Привели звинуваченого — чоловіка років двадцяти семи, у синцях, вдягненого у старенький роздертий блакитний хітон. Голова його була покрита білою пов'язкою з ремінцем округ лоба, а руки зв'язані за спиною.

Голова прокураторова боліла, та він запитав, чи не підбивав той народ зруйнувати єршалаїмський храм? У відповідь звинувачений тільки назвав прокуратора, якого весь Єршалаїм називав страховиськом, — "Чоловіче добрий".

Прокуратор здивувався. Він наказав покликати кентуріона Марка Щуролупа, вивести дивака на хвильку і пояснити, як слід розмовляти з самим прокуратором. Вивівши чоловіка з-під колонади, Щуролуп витяг з рук легіонера бича і, несильно розмахнувшись, вдарив арештанта по плечах... Той впав, як мішок. Чоловіку наказали римського прокуратора називати "ігемон", інших слів не говорити, стояти рівно...

Ув'язнений просив тільки не бити його. Виявилося, що його ім'я — Ієшуа Га-Ноцрі з міста Гамали, мандрує з міста у місто, батько був сирієць. Одним словом, волоцюга — підсумував прокуратор. Та волоцюга виявився вельми дивним: знав крім арамейської грецьку та, за звітом, збирався зруйнувати будівлю храму й закликав до цього народ... Дивак заперечував: ні, не збирався, не намовляв, добрі люди переплутали... Говорив лише те, що розпадеться храм старої віри і постане новий храм істини і що Левій Матвій, збирач податків, мабуть, щось не так записав, наслухавшись Ієшуа. Прокуратор не вірив своїм вухам: збирач податків викинув гроші на дорогу і сказав, що піде з цим диваком у мандри!..

Пілат думав, що найпростіше було б вигнати з балкона цього чудного харциза, промовивши лише два слова: "Повісити його", піти до палацу, впасти на ложе, жалісно покликати собаку Банга, поскаржитися йому на біль, а може, випити отрути...

І несподівано почув голос: "Істина у тому, що в тебе болить голова і болить так сильно, що ти думаєш про смерть, тобі навіть дивитися важко на мене і зараз я мимоволі завдаю тобі мук. Ти не можеш навіть і думати про що-небудь і прагнеш, аби прийшов твій собака, єдина істота, до якої ти прихильний. Але муки твої зараз скінчаться, головний біль минеться..."

Прокуратор підвівся, на його обличчі проступив жах. Однак він притлумив його

своєю волею і знов опустився у крісло. Біль минув.

"Гроза почнеться пізніше, надвечір... — сказав прокураторові Іешуа.— Прогулянка тобі була б вельми корисна, а я супроводив би тебе. Ти справляєш враження дуже розумного чоловіка..."

Секретар прокуратора зблід, як мрець, і впустив сувій на підлогу: ніхто не мав права так розмовляти з прокуратором.

Дивний чоловік продовжував: "Лихо в тому, що ти надто замкнений і втратив віру в людей. Не можна віддавати всю свою прихильність собаці. Твоє життя вбоге, ігемоне..."

Секретар вірив і не вірив своїм вухам. Доводилося вірити і чекати гніву прокуратора на таке зухвальство. Та прокуратор почав розмовляти з чоловіком латиною: він вирішив, що той — лікар, роблячи висновок з того, що чоловік розуміє його, та дивуючись, як він дізнався про собаку. "Це просто, — відповів ув'язнений також латиною. — Ти водив рукою у повітрі, наче хотів погладити, і губи..."

Але прокураторові треба було дізнатися, чи правда, що дивний чоловік не закликав зруйнувати або в якийсь інший спосіб знищити храм, чи правда, що він з'явився в Єршалаїмі верхи на вісліюку в супроводі голодранців, що гукали вітання, наче якомусь пророкові? Але ув'язнений ніякого вісліюка не мав: він прийшов пішки, разом з Левієм Матвієм. Прокуратор запитав, чи не знає чоловік таких собі Дісмаса, Гестаса та Варравана? "Цих добрих людей я не знаю...", — відповів Іешуа.

Прокуратор здивувався: чоловік чомусь усіх називав "добрі люди", навіть злодіїв! Та Іешуа був впевнений: лихих людей немає на світі. Пілат засміявся: виходить, для Іешуа і Щуролуп — також добрий чоловік?

Відповідь приголомшила: так, кат Щуролуп також добрий, але нещасливий, бо добрі люди знівечили його. "Якби з ним поговорити, думаю, він перемінився б..." — додав Іешуа. Пілат подумав, що цей філософ, мабуть, не сповна розуму, і хотів просто вислати його за межі Єршалаїму — і все. Але секретар подав йому записи, з яких було видно, що цей чоловік промовляв крамолу проти великого кесаря. Це було дуже погано, і Пілат запитав, що саме говорив Іешуа і чи знає він якогось Іуду з Киріяфа? "Правду говорити так легко і приємно", — відповів арештований.

"Було це так. Іуда виявив зацікавлення моїми думками, пригостив мене, попросив мене викласти свій погляд на державну владу, відказав, що будь-яка влада — це насильство над людьми і що надійде час, коли не буде влади ні кесарів, ані жодної іншої влади, людина перейде в царство істини та справедливості, де взагалі не потрібна ніяка влада. А потім прибігли люди і повели мене у в'язницю", — розповідав Іешуа.

Пілат був розлючений: для нього на світі не було, немає і ніколи не буде величнішої й прекраснішої для людей влади над владу імператора Теверія. А цей безумний злочинець веде розмови про владу!

Пілат зажадав, щоб усі вийшли. Він хотів поговорити з дивним арештантом наодинці. Іешуа подумав, що щось лихе скоїлося з Іудою з Киріяфа. Пілат дивувався ще більше: для Іешуа розбійники Дісмас і Гестас, що забили чотирьох вояків, і паскудник-виказувач Іуда — всі були добрими людьми! Чому ця людина проповідує настання

якогось царства істини і зовсім не думає про своє власне життя? Чому вірить у Якогось свого бога і відмовляється від інших богів? "Ти злочинець!" — заволав Пілат.

Іешуа зрозумів, що, мабуть, його мають вбити, і попросив відпустити. Та римський прокуратор не міг відпустити людину, яка говорить таке. Сторожа відвела Іешуа.

Тоді були викликані до палацу голова та два члени Синедріону і начальник храмової сторожі Єршалаїма. На верхній терасі саду Пілат зустрівся з первосвящеником іудейським Йосифом Каїфою. Говорили грецькою про затвердження смертного вироку Іешуа Га-Ноцрі. На страту, яка має відбутися сьогодні, було засуджено трьох розбійників: Дісмаса, Гестаса, Вар-раввана та ще цього, Іешуа. Перших двох, які підбивали народ на бунт проти кесаря, захоплено з боєм римськими властями, тому про них мова не йтиме. Вар-раввана і Га-Ноцрі захопила місцева влада, і засудив їх Синедріон. Згідно з законом та звичаєм, одного з цих двох злочинців треба буде звільнити на честь великого свята Пасхи, яке настає сьогодні. Тож кого обрати — Вар-раввана чи Га-Ноцрі?

Каїфа обрав Вар-раввана. Прокуратор добре знав, якою буде відповідь, та показав, що здивований нею, бо злочини Вар-раввана і Га— Ноцрі непорівнянні за тяжкістю. Іешуа просто несповна розуму, винен у виголошенні безглузких промов, а Вар-равван — вбивця! Та Каїфа був непохитний: Синедріон звільнить Вар-раввана. Знову у цей день здивувався Пілат, який мав надію зберегти життя Іешуа: за звичаєм, священик повторив тричі: ми звільняємо Вар-раввана. Пілат змушений був погодитися.

Усі присутні рушили на великий майдан і вийшли на поміст. У людському морі чутно було жіночі зойки. Коли стихло, прокуратор викинув угору правицю, набрав гарячого повітря у груди і закричав: "Іменем кесаря імператора!.. Чотирьох злочинців, заарештованих в Єршалаїмі за вбивства, підбурювання до заколоту й зневагу до законів та віри, засуджено до ганебної страти — вони висітимуть на стовпах! Страта буде зараз на Лисій Горі! Злочинці — Дісмас, Гестас, Вар-равван і Га-Ноцрі. Та стратять з них тільки трьох, бо за законом і звичаєм, на честь свята Пасхи одному із засуджених, за вибором Малого Синедріону і підтвердженням римської влади, великодушний кесар-імператор повертає його нице життя!"

У юрбі на майдані запанувала велика тиша, і усі почули ім'я того, кого зараз Синедріон відпустить на волю, — Вар-равван!

Пілат обернувся і рушив помостом назад до сходинок. Засуджених конвой повів до бокових сходинок, щоб спровадити їх на Лису Гору. Лише опинившись за помостом, Пілат розплющив очі, знаючи, що він тепер у безпеці — бачити засуджених він вже не міг. Пілат рушив далі в напрямку брами палацового саду. Було близько десятої ранку.

Розділ 3

СЬОМІЙ ДОКАЗ

"Так, було близько десятої години ранку, вельмишановний Іване Миколайовичу", — повторив професор. На Патріарших настав вечір. Дивний професор розповідав, що особисто був присутній і на балконі у Понтія Пілата, і в саду, коли він з Каїфою розмовляв, і на помості, але таємно, інкогніто, це цілковитий секрет!

Берліоз зблід. Він зрозумів, що німець божевільний, з'ясувалися і дивовижний сніданок у покійного філософа Канта, й пророкування, що голову буде відрубано, і все інше. Він спитав, де зупинився професор і де його речі. Нахабний професор відповів: "У вашій квартирі!", а потім поцікавився: "...А диявола також нема?"

Друзі вважали, що диявола також нема. Божевільний розреготався. Берліоз попросив професора посидіти, а сам мав намір добігти до найближчого телефону і сповістити в бюро чужоземців про те, що приїжджий закордонний консультант сидить на Патріарших у ненормальному стані і необхідно вжити заходів. Професор ніби відчув наміри друзів і промовив: "Зателефонувати? Ну що ж, телефонуйте. Але благаю вас на прощання, повірте хоч у те, що диявол існує! На це є сьомий доказ. І вам його зараз буде надано! Я звелю зараз же зателефонувати вашому дядечкові в Київ..."

Берліоз здивувався: звідки той знає про існування київського дядька? Йому стало не по собі. Він кинувся бігти і знову на дорозі зустрівся той прозорий громадянин, але зараз він був з плоті, вусики в нього були немов куряче пір'я, очиці маленькі, іронічні і напівп'яні, штани картаті... Картатий запитав, чи не турнікет шукає громадянин, і показав, куди бігти. Берліоз не зупинився, підбіг до турнікета, мав уже ступити на рейки, аж тут в обличчя йому бризнуло світло: загорівся напис — "Стережись трамвая!" Трамвай, що повертав з Єрмолаєвського на Бронну, вийшов на пряму, раптом засвітився зсередини і набрав швидкість. Берліозова рука ковзнула, нога поїхала по бруківці, другу ногу підкинуло, і Берліоза кинуло на колію. Він встиг побачити підволочений місяць і біле від жаху обличчя жінки-водія та її червону пов'язку, які нестримно летіли на нього... Трамвай накрив Берліоза, і в бік Патріаршої алеї викинуло круглу темну річ. Це була відрізана Берліозова голова.

Розділ 4

ГОНИТВА

Іван Миколайович упав на лаву — Бездомного ніби розбив параліч. Коло нього зіштовхнулись дві жінки, і одна з них загукала про якусь Аннушку, яка розлила олію. Почувши це, поет згадав, як дивний професор сказав, що засідання не відбудеться, бо Аннушка розлила олію. Таємничий консультант точно знав наперед про жахливу смерть Берліоза! Іван Миколайович миттю повернувся до лави, де сидів професор. Іван зрозумів, що той дивний чоловік ніякий не німець і не професор, а вбивця і шпигун. І зажадав від нього документи. Але підозрілий професор пішов геть від Івана. Іван звернувся до картатого і раптом зрозумів, що вони у змові, — невдовзі обидва були вже біля виходу в Патріарший провулок. Третім до них приєднався величезний кіт з кавалерійськими вусами. Іван побіг навздогін трійці, яка проскочила Спиридонівку та Нікітські ворота, де кинулася врозсип. Картатий сів у автобус, кіт — у моторний вагон "А", тримаючи гривеник на квиток. Кондукторка заволатала: "Котам не можна! З котами не можна!" Було дивно, що нікого не вразила сутність факту: кіт ліз у трамвай, і ще збирався платити! Кота виштовхнули з переповненого трамвая, але після того, як він рушив, кіт скочив на задню дугу і поїхав, заощадивши гривеника. Через кота Іван загубив професора, який біг із надприродною швидкістю у якомусь бридкому провулку.

Іван зупинився і, віддихавшись, оглянув провулок. Чомусь він подумав, що професор міг бути неодмінно в будинку №13 і обов'язково у квартирі №47.

...У коридорі було темно. Іван смикнув якийсь гачок. Йому поталанило — але не так як треба! Він опинився у ванній кімнаті, де милася якась громадянка, що заверещала, побачивши поруч незнайомця. Іван вискочив, опинився у кухні, де в пилюці й павутинні висіла забута ікона, з-за кіота висовувалися кінчики двох вінчальних свічок. Під великою іконою висіла маленька, паперова.

Іван схопив паперову ікону і свічки й вибіг з невідомої квартири.

Розділ 5

БУЛА КОЛОТНЕЧА В ГРИБОЄДОВІ

Старовинний двоповерховий будинок кремового кольору розташувався на бульварному кільці в глибині миршавого саду. Його названо "Будинок Грибоєдова" на підставі того, що колись він був у власності тітки письменника Грибоєдова. Тепер тут розташувалася організація літераторів МАСОЛІТ, яку очолював нещасний Берліоз. На дверях у коридорах були написи: "Каса", "Редакційна колегія", "Голова МАСОЛІТу", "Більярдна".

Літератори чекали на Берліоза і сердилися, казали, що голова міг би й зателефонувати. Та Берліоз нікуди телефонувати не міг, бо в цей час у величезній залі на трьох цинкових столах лежало те, що недавно було ним — голе, в засохлій крові, тіло з перебитою рукою і розчавленою грудною кліткою, голова з вибитими передніми зубами і розплющеними очима і купа ганчірок.

Коло позбавленого голови стояли: професор судової медицини, патологоанатом і його прозектор, представники слідства і заступник Берліоза по МАСОЛІТу — літератор Желдибін. Радилися, як краще вчинити: чи пришити відрізану голову до шиї, чи виставити тіло в грибоєдовській залі, закривши мерця до підборіддя чорним покривом?

Опівночі дванадцяттеро літераторів, які так і не дочекалися свого голови в "Грибоєдові", пішли в ресторан. Ударив славетний грибоєдовський джаз. Всі танцювали, офіціанти несли над головами кухлі з пивом. Брязкав посуд, гримали тарілки у джазі — пекло! Невдовзі усі побачили видіння: на веранду вийшов чорноокий красень з гострою бородою, у фракі, з царственным поглядом...

Раптом за столиками промайнуло: "Берліоз!" Стих джаз, пішли зойки, хтось метушився, горлав, що необхідно ось зараз, тут же, не сходячи з місця, скласти якусь колективну телеграму і негайно відіслати її. Але яку телеграму і куди? Навіщо здалася будь-яка телеграма тому, чия розплющена потилиця затиснута цієї миті в гумових руках прозектора? Хвиля горя піднеслася, потрималася і почала спадати. Хтось першим випив горілочку, хтось закусив... Так, загинув Берліоз... Але ж ми живі!.. і ресторан зажив своїм звичайним життям. Не пропадати ж курячим котлетам де-воляй?

Невдовзі сталося зовсім незрозуміле: усі побачили відомого поета Івана Бездомного — босого, у розірваній толстовці, до якої була пришпилена паперова іконка. У руці Бездомний ніс запалену свічку. Літератори вирішили, що в нього біла гарячка.

Іван звернувся до них з проханням спіймати іноземного консультанта, який тільки-

но на Патріарших вбив Мішу Берліоза! Ловити треба було мерщій, а то консультант накоїть лиха-біди! Ніхто не збирався нікуди бігти.

Його запитали про прізвище того, кого треба ловити. Та Іван не пам'ятав — тільки першу літеру "В"! Вагнер? Вайнер? Він вимагав дзвонити негайно у міліцію, щоб вислали п'ять мотоциклетів з кулеметами професора ловити, а з ним ще двох: довготелесого картатого у надтріснутому пенсне і товстого чорного котяру... З ресторану таки зателефонували, але не до міліції, а до клініки. Приїхала машина з санітарами, з ресторану винесли сповитого, як лялька, Бездомного, і вантажівка повезла нещасного Івана Миколайовича...

Розділ 6

ШИЗОФРЕНІЯ, ЯК І БУЛО СКАЗАНО

О другій ночі в приймальню психіатричної лікарні увійшов чоловік з гострою борідкою і в білому халаті. Троє санітарів не зводили очей з Івана Миколайовича, котрий сидів на дивані. Тут же був засмучений поет Рюхін.

Лікар запитував, чи не пив пацієнт, тарганів, пацюків, чортиків або вертких собак не ловив? Рюхін відповів, що ще вчора Бездомний був цілком здоровий, але отак, у кальсонах, прийшов сьогодні у ресторан...

Лікар почав розпитувати пацієнта. Іван відповідав на запитання: йому двадцять три, у білизні він тому, що поспішав, вдяг, що було, бо треба консультанта ловити. Це він Берліоза під трамвай спровадив! Консультант... з нечистою силою водиться... Він особисто з Понтієм Пілатом розмовляв... Іван стверджував, що каже чисту правду і просив дати вказівку, щоб вислали п'ять мотоциклістів з кулеметами ловити іноземного консультанта... Ви слухаєте? Алло!..

Підбігли санітари, шприц зблиснув у пальцях лікаря. Запахло ефіром, Іван ослаб, затиснутий чотирма чоловіками, і спритний лікар уштрикнув голку в Іванову руку... "Ув'язнили, — заспокоївся Іван і ліг. — Ну й гаразд... Я попередив, а там як знаєте! Мене ж зараз найбільше цікавить Понтій Пілат... Пілат..."

Івана переклали на кушетку на коліщатках і вивезли у коридор. Лікар сказав, що в Івана рухове і мовне збудження... Мабуть, шизофренія, ще й алкоголізм. Можливо це була галюцинація...

Розділ 7

НЕДОБРА КВАРТИРА

Наступного ранку Стьопа силувався щось пригадати, але пригадувалося лише одне — здається, вчора він намагався поцілувати якусь даму. Ні хто була ця дама, ні котра зараз година, ні яке число і якого місяця — Стьопа не знав і не міг дібрати, де перебуває. В напівтемряві щось відсвічувало. Нарешті він впізнав трюмо і зрозумів, що лежить горілиць у себе у спальні на тій квартирі, у якій він мешкав разом з Берліозом — у великому шестиповерховому будинку, розташованому літерою "П" на Садовій вулиці.

Квартира №50 давно вже мала славу якщо не погану, то принаймні дивну. Ще два роки тому власницею її була вдова ювеліра де Фужере, Анна Францівна. Три кімнати з

п'яти вона здавала квартирантам... Та два роки тому почалося щось незбагненне: люди почали безслідно зникати. Якось у вихідний день з'явився в квартирі міліціонер, викликав у передпокій одного пожильця, сказав, що його просять зайти в чомусь розписатися. Пожилець сказав хатній робітниці Анфісі, що повернеться за десять хвилин, і не повернувся — не лише за десять хвилин, а взагалі ніколи. Зник і міліціонер.

Другий пожилець зник у понеділок, а в середу третій квартирант, Беломут. Уранці за ним заїхала машина, щоб відвезти його на службу, і відвезла, але назад нікого не привезла і сама не повернулася. Горе й жах мадам Беломут не описати. Тієї ж ночі Анна Францівна не застала вже громадянки Беломут у квартирі, а двері обох кімнат виявилися запечатаними.

Пройшло два дні, а на третій Анна Францівна, яку весь цей час мучило безсоння, поїхала на дачу... І вона не повернулася! Анфіса, залишившись сама, наплакалася досхочу і лягла спати о другій годині ночі. Що з нею було далі — невідомо, мешканці чули було якісь стуки, і до ранку горіло світло. Вранці виявилося, що й Анфіси не стало!

Про зниклих і про трикляту квартиру довго розповідали легенди. Потім в неї вселилися покійний Берліоз із дружиною і Стьопа, також з дружиною. І в них почалося казна-що! Протягом місяця зникли обидві дружини. Дружину Берліоза бачили ніби в Харкові з якимось балетмейстером, дружина Стьопа наче знайшлася на Божедомці...

Стьопа застогнав. Він хотів покликати домашню робітницю Груню і попросити пігулку. Роблячи спробу викликати на допомогу Берліоза, двічі простогнав: "Міша... Міша...", але відповіді не дістав. Зате побачив своє відбиття в трюмо: зі скуйовдженим волоссям, з порослою чорною щетиною фізіономією, з каламутними очима, в брудній сорочці з комірцем і краваткою, в кальсонах та в шкарпетках. Поруч із дзеркалом він побачив невідомого чоловіка, зодягнутого в чорне й у чорному береті.

Незнайомець приязно посміхнувся і привітався, витяг великий золотий годинник з діамантовим трикутником на кришці, який продзвонив одинадцять разів і сказав: "Одинадцять! І рівно годину я очікую на ваше пробудження, ви призначили мені бути у вас о десятій. Ось він — я!"

Стьопа нікого не чекав, та чоловік сказав, що Стьопа просто забув його прізвище і жодна таблетка від цієї хвороби не допоможе... "Лікуйте подібне подібним. Єдине, — що поверне вас до життя, це дві чарки горілки з гострою і гарячою закускою!"

Стьопа побачив перед собою білий хліб, паюсну ікру у вазочці, білі мариновані гриби на тарілочці, щось у каструльці й горілку в карафці. Особливо вразило Стюпу те, що карафка запітніла від холоду. Невідомий спритно налив півчарки.

Невідомий назвався професором чорної магії Воландом і пояснив, що вчора вдень він приїхав з-за кордону в Москву, негайно з'явився до Стьопа і запропонував свої гастролі у Вар'єте. Стьопа почув, що він особисто подзвонив у Московську видовищну комісію і підписав з професором Воландом контракт на сім виступів, призначивши прийти о десятій ранку сьогодні... Оце ж Воланд і прийшов!

Стьопа зажадав проглянути контракт. Побачивши аркуш, він похолов — усе було на

місці: власноручний Стьопа підпис, навскісний напис збоку рукою фіндиректора Римського з дозволом видати артистові Воланду в рахунок належних йому за сім виступів тридцяти п'яти тисяч рублів — десять тисяч рублів. І тут же розписка Воланда про те, що він ці десять тисяч уже одержав!

Голова в Стюпи пішла обертом. Він набрав номер у кабінеті фіндиректора вар'єте Римського. Почувши різкий, неприємний голос Григорія Даниловича, Лиходеев запитав про Воланда. Римський запевнив, що все як слід і афіші зараз будуть. Це було погано, бо Стюпа нічого не пам'ятав. Тут у дзеркалі передпокою він побачив якогось дивного суб'єкта — довгого, як жердина, і в пенсне. Той відбився і згинув. Потім у дзеркалі пройшов величезний чорний кіт і так само зник. Не встиг Стюпа здивуватися, чому цей кіт тут шастає, як почув голос гостя зі спальні: "Кіт це мій. А Груні немає, я відіслав її до Воронежа..."

Усе було несподіване і недоладне. Але гість був у спальні вже не сам: у другому кріслі сидів той суб'єкт, що привидівся у передпокої: на пуфі в нахабній позі розсівся жахливих розмірів чорний кіт із чаркою горілки в одній лапі й виделкою, на яку він встиг настромити маринований гриб, у другій. "Ось як воно божеволіють..." — подумав Стюпа.

Воланд ніби чув Степанові думки. Він пояснив, що це його почет, який також потребує місця, тому хтось із них у цій квартирі зайвий. "І мені здається, що цей зайвий — саме ви!"

Тут просто із дзеркала трюмо вийшов невеличкий чоловік, широкоплечий, у котелку на голові і з іклом, що стирчало з рота, вогненно-рудий. "Я взагалі не збагну, як він вискочив у директори, — бубонів рудий. — Він такий же директор, як я архієрей. Дозвольте, мессіре, викинути його під сто чортів із Москви?"

Спальня пішла обертом, Стюпа ударився головою об одвірок і, непритомніючи, подумав: "Я вмираю..."

Але він не вмер. ...Коли Степан роздер очі, то збагнув, що шумить море і хвиля погойдується біля ніг, що над ним блакитне сяюче небо, а позаду — біле місто у горах. На запитання, де він, Стюпі відповіли, що це... Ялта! Стюпа зітхнув, повалився на бік, вдарився об нагрітий камінь молу. Свідомість полишила його.

Розділ 8

ДВОБІЙ ПРОФЕСОРА З ПОЕТОМ

Саме тоді, коли свідомість полишила Стюпу в Ялті, вона повернулася до Івана Миколайовича Бездомного. Той прокинувся і побачив якусь кімнату з білими стінами. Голова вже не боліла, він пригадав, що перебуває в лікарні, згадав про загибель Берліоза. Іван Миколайович побачив гудзик дзвоника і натис його, чекаючи дзеленчання. У ногах його засвітився матовий циліндр з написом "Пити", потім циліндр почав обертатися, висвічуючи написи: "Няня", "Викличте лікаря", "Фельдшерка". Іван натис гудзика, і в кімнату увійшла симпатична жінка в білому халаті. Вона запропонувала йому прийняти ванну, яка краща, ніж у "Метрополі", її демонструють лікарям і інтуристам...

Про Понтія Пілата Іван більше не розповідав. Він вже зрозумів учора, що його ніхто не слухатиме. Івана перевдягли, оглянули та записали з його слів усе про його рідню, їхні хвороби, виміряли температуру, полічили пульс, стукали молоточками по колінах, брали кров, кололи в лікоть... Іван міркував, як по-дурному все обернулося, він же хотів застерегти всіх від Небезпеки невідомого консультанта...

Несподівано у дверях з'явилася група людей у білих халатах. Попереду йшов чоловік з приємними, але пронизливими очима і гречними манерами. Весь почет виявляв йому пошану і повагу. "Як Понтій Пілат..." — подумав Іван.

Це був доктор Стравінський. Йому було подано списаний з обох боків аркуш Іванового огляду.

"Цілу справу зшили... і латиною, як Пілат говорить...", — подумав Іван, почувши слово, яке примусило його здригнутися, — "шизофренія". Іван почав розповідати лікарю про те, що його тут у божевільного пошили, про випадок з чужоземцем на Патріарших, який наперед знав про смерть Берліоза і особисто бачив Понтія Пілата... Стравінський зацікавився: це той, що жив за Ісуса Христа? І чи справді цей Берліоз загинув під трамваєм? Іван почав розповідати про Патріарші і про загадкового громадянина, який наперед сказав про те, що Аннушка розлила олію... І він послизнувся саме на тому місці!

Іван казав Стравінському, що його тут силоміць утримують, тицяють у очі лампу, купають у ванні!. Він вимагав, щоб його якнайшвидше випустили. Доктор не заперечував. Він запропонував поміркувати логічно: у пошуках якогось чоловіка, відомого як Понтій Пілат, Іван повісив на груди іконку, зірвався з огорожі і пошкодив собі обличчя, прийшов в ресторан із запаленою свічкою у руці, в самій близькості, побив когось. Потім телефонував до міліції, просив прислати кулемети. Зробив спробу вистрибнути з вікна... "І куди ви підете, коли вас випустять?" — запитав Стравінський. Іван відповів: "У міліцію".

Доктор крикнув: "От і добре! Випишіть громадянина Бездомного, а цю кімнату лишіть вільною, постіль не міняйте. За дві години Бездомний буде тут знову..." Іван здивувався: "Чому"? Стравінський пояснив, що тільки-но Іван у кальсонах з'явиться у міліції і скаже, що розмовляв з людиною, яка бачила Понтія Пілата, його знову негайно приведуть сюди і він знову опиниться у цій кімнаті. Іван розгублено слухав. Стравінський наполягав на тому, що Іван — знервований і засмиканий чоловік, цілком природно, що його тримають за божевільного і порятунок його — в цілковитому спокої. Для цього Іванові неодмінно треба залишитися тут, у лікарні. А для того, щоб зловили того професора, треба все докладно описати...

Іван погодився... Голос Стравінського, який обіцяв допомогу, звучав все далі. Очі Іванові почали склеплятися. Перед ним не було ні Стравінського, ані його почту....

Розділ 9

ВИТІВКИ КОРОВ'ЄВА

Никанор Іванович Босий, голова житлового товариства будинку по Садовій вулиці, де мешкав покійний Берліоз, зробив опечатування рукописів і речей покійного.

Звістка про загибель Берліоза швидко поширилася по будинку, і від сьомої ранку в четвер до Босого почали телефонувати і приходити з заявами про претензії на житлову площу покійного. Заяв аж тридцять дві — благання, погрози, кляузи, доноси. Серед іншого — вражаючий опис викрадення пельменів, які в квартирі №31 щезли з кишені піджака, дві обіцянки накласти на себе руки і одне зізнання у таємній вагітності.

Никанора Івановича викликали у передпокій, нашіптували, брали за рукава, підморгували, обіцяли не залишитися в боргу. Муки ці тривали до першої години дня, поки він просто не втік зі своєї квартири і не побіг у шостий під'їзд у паскудну квартиру №50.

Никанор Іванович подзвонив, але ніхто не відчиняв і не озивався. Діставши з кишені дублікатну в'язку ключів з будинкоуправління, він відчинив і увійшов... Ступив — і завмер, вражений: за столом покійного сидів невідомий худий і довготелесий громадянин у картатому піджачку, жокейській шапочці та в пенсне. "Ба! Никанор Іванович! Я Коров'єв, перекладач, перебуваю при особі чужоземця, який має цю квартиру за резиденції..." — сказав несподівано громадянин і запросив сісти закусити. Іноземець, та ще й з перекладачем, у цій квартирі був сюрпризом, тому Никанор Іванович зажадав пояснень і швидко їх отримав: іноземний артист добродій Воланд люб'язно запрошений директором Вар'єте Лиходєєвим жити тут на час своїх гастролей, поки сам Лиходєєв перебуває в Ялті. Заяву Лиходєєв написав учора. Голова не повірив, та Коров'єв запропонував подивитися у портфель. Никанор Іванович розкрив портфель і виявив у ньому листа Лиходєєва, про який він не міг забути, бо його там раніше не було. Коров'єв заспокоїв, що усе буває: заклопотаність, неуважність, перевтома, завищений кров'яний тиск... Тут же Никанора Івановича запитали, чи можна винайняти всю квартиру, разом із кімнатою Небіжчика Берліоза, якому тепер квартира ні до чого. На гроші хазяїн не скулитиметься... Мільйонер! Никанор Іванович запропонував платити три з половиною тисячі на тиждень. Коров'єв сказав: "Хіба то гроші? Просіть п'ять, він дасть..."

Никанор Іванович і сам не зрозумів, як швидко і вправно виписав у двох примірниках контракт. Йому було видано п'ять нових банківських пачок. Тут спантеличений голова попросив контрамарочку на дві особи у першому ряду. Її перекладач лівою рукою всучив Никанору Івановичу, а другою поклав у другу руку голови грубий хрусткий пакунок. Зиркнувши на нього, Никанор Іванович почервонів і став відштовхувати пакунок від себе. Та сталося диво: пакунок сам собою вповз до нього в портфель. А голова, розслаблений і розбитий, опинився на сходах...

Тільки-но голова пішов, зі спальні пролунав низький голос: "Мені цей Никанор Іванович не сподобався. Він пройда і шахрай. Якби так зробити, щоб він тут більше не з'являвся!..." Коров'єв одразу зателефонував у міліцію: "Алло! Вважаю обов'язком дати до відома, що наш голова житлового товариства будинку №302-біс на Садовій, Никанор Іванович Босий спекулює валютою. Саме зараз у нього у квартирі №35 у вентиляції, в убиральні, в газеті — чотириста доларів..."

Невдовзі у квартирі Никанора Івановича, який саме сів обідати, з'явилися двоє й

наказали показати, Де вбиральня. Один із них хутко засунув руку до вентиляційного хідника і дістав пакунок. В очах Никанора Івановича потьмарилося: там були невідомі гроші — чи сині, чи зелені, з портретом якогось дідугана... В Никанора Івановича запитали, чи то його долари у вентиляції? Той відповів, що їх підкинули вороги. "Що ж, таке трапляється... Треба і решту віддавати!" — сказали йому. Никанор Іванович відповідав, що в нього нічого немає, хотів показати контракт... але нічого в портфелі не знайшов.

...За п'ять хвилин мешканці будинку бачили, як голова, супроводжуваний двома особами, сам не свій, йшов до воріт і похитувався, як п'яний...

Розділ 10

ВІСТІ З ЯЛТИ

У той час, коли трапилося лихо з Никанором Івановичем, у кабінеті фінансового директора Вар'єте Римського були двоє: сам Римський та адміністратор Варенуха.

Римський, який сидів за письмовим столом, з ранку був у кепському настрої, Варенуха почувався збудженим і діяльним. Тільки-но починав дзвонити телефон, Варенуха брав слухавку і брехав у неї: "Кого? Варенуху? Нема його. Вийшов..."

Тут до кабінету принесли афіші: на зелених аркушах великими чорними літерами було надруковано:

СЬОГОДНІ І ЩОДНЯ В ТЕАТРІ ВАР'ЄТЕ

ПОНАД ПРОГРАМУ

ПРОФЕСОР ВОЛАНД

СЕАНСИ ЧОРНОЇ МАГІЇ З ПОВНИМ ЇЇ ВИКРИТТЯМ

Варенусі дуже подобалася афіша і зовсім не до вподоби була ця витівка, бо магник і ніхто його не бачив, крім Стьопа Лиходєєва, який не тільки не прийшов, а ще й з квартири щез!

Цієї миті увійшла до кабінету поштарка. Вона принесла термінову телеграму-блискавку. Прочитавши телеграму, Варенуха передав її Римському. Там було надруковано таке: "Ялти Москву Вар'єте Сьогодні половині дванадцятої кримінальний розшук з'явився шатен нічний сорочці брюках без чобіт психопат назвався Лиходєєвим директором Вар'єте. Блискавкуйте ялтинський розшук де директор Лиходєєв".

У відповідь Варенуха продиктував у слухавку: "Телеграф? Прийміть термінову блискавку. "Ялта. Кримінальний розшук... Директор Лиходєєв Москві. Фіндиректор Римський..."

Треба було розшукувати Лиходєєва, який не може бути зараз у Ялті. Там якийсь самозванець чи божевільний...

Згодом жінка знову прийшла. Вона витягла з сумки темний аркушик. На темному тлі фотопаперу чітко вирізнялися чорні писані рядки: "Доказом мій почерк мій підпис блискавкуйте підтвердження Встановіть секретне спостереження Воландом Лиходєєв".

За двадцять років своєї роботи у театрах Варенуха набачивсь усякого, але тут не зумів видавити нічого крім фрази: "Цього не може бути!"

Римський повівся по-іншому. Він крикнув кур'єрші: "Нікого, крім поштарів, не

пускати! — і замкнув кабінет ключем, дістав купу паперів. — Це його рука... — нарешті твердо сказав фіндиректор. — Не розумію! Не розумію!"

Римський міркував: це ж Стьопа телефонував сьогодні з власної квартири! Як це він так швидко дістався до Ялти? Про жодний потяг не може бути й мови. Що ж тоді? Винищувач? Хто й у який винищувач пустить Стюпу без взуття? Такого не може бути, отже, Лиходєєва немає в Ялті! Що ж залишається? Гіпноз? Але ніякий гіпноз не зможе миттю перенести людину за тисячу кілометрів!...

Римський опанував себе і замовив термінову розмову з Ялтою. Але, як навмисне, лінія зіпсувалася. Тоді він продиктував блискавку в Ялту: "Ялта. Кримінальний розшук. Сьогодні приблизно половину дванадцятої Лиходєєв говорив мною телефоном Москві. Після цього на службу не з'явився. Розшукати не можемо. Руку підтверджую. Заходи стеження вказаним артистом роблю. Фіндиректор Римський".

Потім Варенуха накрутив на телефоні номер Стюпиної квартири — чи не вдома Степан Богданович Лиходєєв? Йому радісно відповів Коров'єв: Лиходєєва нема. Поїхав. За місто. Кататися на машині. Варенуха наказав передати мосьє Воланду, що виступ його сьогодні в третьому відділенні... А про Лиходєєва подумав, що, мабуть, Лиходєєв сп'янів у новій чебуречній з назвою "Ялта". Зрозуміло!

Однак відчинилися двері. Знову принесли телеграму: "Спасибі підтвердження терміново п'ятсот карний розшук мені завтра вилітаю Москву Лиходєєв".

Римський відлічив п'ятсот карбованців і передав кур'єру, пославши на телеграф. Варенуха узяв усі телеграми і вибіг з кабінету Римського. Зайшов до себе за кепкою. Цієї миті дзеленькнув телефон: у слухавці наказали нікуди не йти і телеграми нікому не показувати.

Варенуха розлютився і вибіг у сад. Там дув вітер, очі засипало піском. Потемніло. Десь загурчало. Варенуха забіг в літню вбиральню. У ній він побачив товстуна з котячою мармизою. На дерев'яний дах ринула злива. "Що в тебе в портфелі, паразит? Телеграми? А тебе попереджали? А ти все-таки побіг? Дай сюди портфеля, гад!"

Схожий на кота і другий, маленький, підхопили адміністратора і помчали з ним Садовою. Скачучи в каламутних річках, бандити за секунду доволокли адміністратора до будинку №302-біс, на п'ятий поверх, у передпокій квартири Стюпи Лиходєєва. Потім вони зникли, та замість них з'явилася голісінька руда дівуля. Вона підійшла до адміністратора і поклала йому на плечі крижані голодні руки: "Дай-но я тебе поцілую!" Варенуха зрозумів, що це і є найстрашніше. Він знепритомнів.

Розділ 11

ІВАНОВЕ РОЗДВОЄННЯ

Іван тихо плакав, сидячи на ліжкові і дивлячись на каламутну річку. Списані ним аркушики були розкидані по підлозі. Початок він написав скоро:

"В міліцію. Члена МАСОЛІТу Івана Миколайовича Бездомного. Заява. Вчора увечері я прийшов з покійним М. О. Берліозом до Патріарших ставків..." Думки плуталися. Як це з покійним можна кудись прийти? Мерці не ходять! Він виправив: "З М. О. Берліозом, пізніше покійним...", потім виправив на "Берліозом, котрий потрапив

під трамвай..." Для переконливості усе оповідання про Понтія Пілата він вирішив викласти повністю з того моменту, як той у білому плащі з кривавим підбоем вийшов у колонаду Іродового палацу...

Лагідна фельдшерка навідалася до Івана під час грози, закрила штору. Прийшов лікар, зробив укол і запевнив Івана, що він більше не плакатиме, все забудеться. Невдовзі туга почала відступати. Поет лежав тихо...

Увечері, напившись теплого молока, він перемінився. Не лякав проклятий кіт, не лякала відрізана голова... Чому це він так розхвилювався через те, що Берліоз втрапив під трамвай? Хай йому грець! За що він розлютився на загадкового консультанта? До чого безглузда гонитва за ним у спідніх штанях і веремія у ресторані? Консультант — особа надзвичайно таємнича, особисто знайомий з Понтієм Піл атом. Чи не мудріше було розпитати, що сталося з цим Га-Ноцрі? І хто ж він сам такий? — Іван новий чи Іван старий? "Дурень!" — озвався десь бас, схожий на бас консультанта.

Іван чомусь не образився. Він всміхнувся і в напівсні затих... Раптом ґрати розсунулися і на балконі постала фігура чоловіка. Він приклав палець до вуст і прошепотів: "Цссс!..."

Розділ 12

ЧОРНА МАГІЯ ТА ЇЇ ВИКРИТТЯ

Маленький чоловічок у жовтому котелку та з малиновим носом, в картатих штанях та лакованих черевиках виїхав на сцену Вар'єте на двоколісному велосипеді. Під звуки фокстроту він зробив коло, проїхав на задньому колесі... На високій металевій жердині з одним колесом виїхала блондинка в трико і в спідничці з срібними зорями. Нарешті прикотився малюк зі старечим обличчям і зашугав між ними на крихітному велосипеді. Уся компанія підкотила так близько до краю сцени, що публіці здалося: уся трійця от-от звалиться в оркестр...

Єдиною людиною, яку не цікавили дива, був Римський. Він думав про зникнення Варенухи. Римський намагався зателефонувати, але всі телефони в будинку зіпсувалися. Ввійшов кур'єр і повідомив, що прибув чужоземний гастролер. Він вразив усіх своїм небаченим за довжиною фракком чудного фасону і чорною напівмаскою. Але найдивовижніші були супутники мага: довготелесий картатий у надтріснутому пенсне і чорний гладкий кіт, який увійшов на задніх лапах...

За хвилину в глядацькій залі згасли кулі, спалахнула рампа і перед публікою виник повний, веселий конференсьє Жорж Бенгальський, який представив публіці славетного чужоземного артиста мосьє Воланда із сеансом чорної магії! Бенгальський висловив сумнів щодо магії: її зовсім не існує на світі і вона не що інше, як забобон, а просто маестро Воланд володіє технікою фокуса, що й виявиться у найцікавішій частині, тобто викритті цієї техніки... Воланд був запрошений вийти до глядачів...

"Крісло мені, — неголосно наказав Воланд, і воно невідомо звідки з'явилося. — Скажи мені, любий Фаготе, — запитав Воланд, — чи московське народонаселення значно перемилося?" "Саме так, мессіре", — відповів Фагот-Коров'єв. "Ти маєш рацію. Городяни дуже перемилися... Про костюми нічого говорити, і з'явилися ці... трамваї,

автомобілі..." "Автобуси..."—підказав Фагот.

Публіка уважно слухала... Воланд наказав Фаготові показати публіці щось простеньке. Фагот клацнув пальцями, гукнув: "Три, чотири!" — упіймав з повітря колоду карт, потасував її та й пустив стрічкою котові. Кіт стрічку перехопив і пустив її назад, потім роззявив рота і, карта за картою, заковтнув.

Фагот тицьнув пальцем у партер і оголосив: "Колода ця тепер міститься у сьомому ряду в громадянина Парчевського, якраз між трояком і повісткою з викликом до суду у справі про виплату аліментів громадянці Зельковій!" Парчевський із подивом видобув із портмоне колоду. Фагот залишив її громадянину на згадку і продовжив: "Недарма ж ви казали за вечерею, що якби не покер, життя ваше в Москві було б зовсім нестерпне..." З галереї загукали, що це стара штука, а цей у партері з цієї ж компанії. Фагот заперечив: "Ви гадаєте? У такому разі ви разом з нами, бо колода у вашій кишені!" Усі зажадали зіграти у колоду з червінцями, і Фагот тричі вистрелив з пістолета... Поміж трапеціями почали падати у залу білі папірці. Усюди було чутно слово "червінці", лунали вигуки і сміх. Загальне збудження наростало, і невідомо у що це переросло б, якби Фагот не припинив грошовий дощ.

"Оце, громадянство, ми з вами, бачили зразок масового гіпнозу. Суто науковий дослід... Попросимо ж маестро Воланда викрити його нам. Зараз ці грошові аркушики зникнуть так само несподівано, як і з'явилися..." — промовив Бенгальський. Публіці це не сподобалася.

"А це випадок так званої брехні, —сповістив Фагот. — Папірці, громадяни, справжнісінькі! Між іншим, цей, — він показав на Бенгальського, — мені обрид. Щоб нам таке з ним зробити?" Натовп глузував: "Голову відірвати!.." І сталася несподіванка: шерсть на котові стала дибки, він нявкнув і метнувся просто на груди Бенгальському і, дико ревнувши, зірвав йому голову з товстої шиї. Дві з половиною тисячі людей у театрі скрикнули. Кров текла з розірваних вен, залила манішку і фрак. Безголове тіло сіло на підлогу. В залі залунали зойки, а голова розпачливо гукнула: "Лікаря!" Фагот запитав у залу і Воланда, чи треба простити Бенгальського. Публіка водала: "Простити, простити!" Мессієр Воланд відповів: "Що ж, вони — люди. Люблять гроші, але це завжди було. Людство любить гроші, хоч би з чого ті не були зроблені. Легковажні... Та милосердя інколи достукується до їхніх сердець... Так, звичайні люди... загалом нагадують колишніх... Їх зіпсувало квартирне питання..." — і наказав: "Начепи голову!"

Кіт насадив голову Бенгальському на шию, обтрусив його фрак, підвів Бенгальського на ноги і випровадив з пачкою червінців і словами: "Котіться звідси! Без вас веселіше!"

Тоді Фагот запропонував відкрити дамську крамницю, і підлога сцени вкрилася перськими килимами, постали величезні люстра і вітрини. Глядачі побачили багато суконь, капелюшків, черевичків, сумочок, парфумів, футлярчиків з губною помадою. Фагот оголосив, що фірма обмінює старі сукні та черевики на нові паризькі моделі. Руда спокуслива дівуля солодко заспівала малозрозумілі слова: "Герлен, Шанель, Міцуко, Нарсис Нуар..." Фагот запросив глядачок йти на сцену без церемоній. Одна

зважилася і пішла на сцену. Вона зняла стару туфлю і приміряла нову, бузкову... Старі черевики було кинуто за штору, туди ж пішла і вона сама, а за секунду повернулася в такій сукні, що увесь партер завмер. Публіку прорвало, звідусіль на сцену посунуло жіноцтво. Жінки ховалися за штору, вдягали нові сукні, викидали старі, розбирали панчохи, черевики... Та ось Фагот оголосив, що крамниця закривається через пізню годину. Гримнув пістолетний постріл, дзеркала зникли, зникла височенна гора старих суконь і взуття, сцена стала порожньою і голою.

Тут з ложі №2 пролунав баритон голови Акустичної комісії московських театрів Аркадія Аполлоновича Семпелярова: "Все ж таки бажано, щоб ви відкрили техніку ваших фокусів, особливо з паперовими грішми..."

Фагот розсердився, але погодився на це, коли Семпеляров відповість, де був учора ввечері поважний Аркадій Аполлонович? Цим Фагот дуже засмутив Семпелярова. Відповіла його дружина: "Аркадій Аполлонович ввечері був на засіданні Акустичної комісії..." Фагот заперечив: мадам в омані! Згаданого засідання вчора не було, Аркадій Аполлонович їздив на Євлохівську вулицю до акторки Мілиці Андріївни Покобатько і пробув у неї близько чотирьох годин...

Дружина Семпелярова закричала, що давно це підозрювала і тепер їй все зрозуміло! Вона розмахнулася рожевою парасолькою і вдарила чоловіка по голові. "Оце викриття!" — закричав кіт. Він підскочив до рампи і ревнув: "Сеанс закінчено! Маестро, марш!"

Диригент, сам не знаючи, що робить, махнув паличкою, і оркестр вдарив неймовірний, ні на що не схожий у своїй розв'язності марш. Сцена раптом спорожніла, і Фагот, і Бегемот розчинилися в повітрі...

Розділ 13

ПОЯВА ГЕРОЯ

Невідомий погрозив Іванові пальцем і прошепотів: "Цссс!" З балкона заглядав чоловік з бентежними очима, років тридцяти восьми, у білизні і черевиках на босу ногу, на плечах — лікарняний халат. Іван здивувався, як той пройшов крізь балконні ґрати із замками. Гість сказав, що поцупив в'язку ключів і може виходити на балкон і навідувати сусіда. Іван зацікавився: гість має ключі й не тікає? Той відповів, що не може втекти звідси не тому, що високо, а тому, що тікати нікуди. Вони сіли розмовляти. Гість спитав, хто є Іван і яка його професія. Іван зізнався: "Поет Бездомний". Почувши це, гість чомусь сказав: "Ох, і не щастить мені!", але тут же вибачився. Іван вирішив, що незнайомцю не подобаються його вірші. Вони не подобалися тому, що він зовсім ніяких віршів ніколи не читав. Коли незнайомиць почув, що Іван потрапив у лікарню через Понтія Пілата, він попросив Івана розповісти про все.

Іван розповідав і дійшов до того моменту, коли Понтій Пілат у білій мантиї з кривавим підбоем вийшов на балкон. Чоловік прошепотів: "О, як я вгадав!", а слухаючи опис жахливої смерті Берліоза, чоловік вимовив: "Дуже жаль, що на місці Берліоза не було критика Латунського або літератора Лавровича!.." Про Іванове жахливе становище гість сказав: "Ви самі винні. Не можна було так поводити себе з ним. Ви й

поплатилися..." Іван запитав, хто це — Він? Гість всміхнувся: "Учора на Патріарших ставках ви спіткалися з сатаною..."

Іван мало не впаав. Цього не могло бути, бо він не існує! "Ви тільки почали його змальовувати, я вже став здогадуватись, із ким ви вчора мали бесіду. Дивуюсь Берліозові! Ну, ви — людина зовсім незаймана, але той усе-таки щось читав! Перші ж слова цього професора розвіяли усі мої сумніви. Втім, ви... людина неосвічена? Може, й опери "Фауст" не чули?.."

Іван зніяковів, почав белькотати про якусь подорож до санаторію в Ялту. Виявилося, що гість сидить у лікарні також через Понтія Пілата і рік тому написав про Пілата роман! "Я — майстер", — гість зробився суворим і вийняв з кишені халата чорну шапочку з вишитою на ній жовтим шовком літерою "М". — Вона своїми руками пошила її мені, — таємничо докинув він. Гість не назвав своє прізвище, бо відмовився і від нього, і від усього іншого в житті. Але розповів про свій роман:

"Життя моє склалося не зовсім звичайно... Історик за освітою, я ще два роки тому працював у одному з московських музеїв, а крім того, займався перекладами... Я знаю п'ять мов, окрім рідної — англійську, французьку, німецьку, латину та грецьку. Ну, трохи ще читаю по-італійському..."

Жив історик самотньо, не маючи ні рідні, ні знайомих у Москві. І от якось виграв сто тисяч рублів. Він накупив книжок, покинув свою кімнату на М'ясницькій... і винайняв у забудовника в провулку поблизу Арбата дві кімнати в підвалі невеликого будиночка в садку. Службу в музеї облишив і почав писати роман про Понтія Пілата.

Оповідач продовжував, сяючи очима: "Яка була золота пора! Окрема квартирка, передпокій, і в ньому раковина з водою, маленькі віконця... Навпроти, під парканом, бузок, липа і клен. І в грубці в мене завжди палав вогонь! Настала весна, крізь брудне скло побачив я молоде листя на кущах бузку. Одного разу я відчинив віконця і сидів у другій, зовсім крихітній кімнатці: канапа, а навпроти друга канапа, поміж ними столик, на ньому гарна нічна лампа. А до віконця ближче книжки, тут маленький письмовий столик, а в першій кімнаті — величезна кімната, чотирнадцять метрів, — книги, книги і грубка. О, яка в мене була обстановка! Надзвичайні пахощі бузку! І голова моя ставала легкою від втоми, і Пілат летів до кінця..."

"Біла мантия, чорний підбій!" — вигукнув Іван. "Саме так! Пілат летів до кінця, до кінця, і я вже знав, що останніми словами будуть: "П'ятий прокуратор Іудеї вершник Понтій Пілат". Я виходив на прогулянки або обідав в дешевому ресторані на Арбаті..."

Тут очі гостя широко розплющилися. Він зашепотів, дивлячись на місяць: "Вона несла в руках брудні, тривожні жовті квіти. Біс його знає, як їх називають, але вони перші чомусь з'являються в Москві. Квіти дуже чітко виглядали на чорному її весняному пальті. Вона несла жовті квіти! Недобрий колір. Тверською йшли тисячі людей, але побачила вона лише мене одного і подивилася не те що бентежно, а якось навіть болісно. І мене вразила не так її врода, як надзвичайна, ніким не бачена самотність в очах!

Корячись цьому жовтому гаслу, я пішов її слідами. Ми йшли кривим, брудним

провулком безмовно, я з одного боку, вона — з другого. Мені здавалося, що з нею необхідно говорити, і думав, що не вимовлю й слова, й вона піде, і ніколи більше я її не побачу.

Несподівано заговорила вона: "Подобаються вам мої квіти?" Я запам'ятав її голос, низький, але зі зривами... "Ні..." Виявилося, що незнайомка любить квіти, але не ці. Вона любила троянди... Всміхнувшись якось провинно, вона кинула квіти у рів. Та я все-таки підняв їх і простяг їй, але вона з осміхом відштовхнула квіти, і я сам поніс їх у руках. Далі... Кохання вискочило перед нами, як вбивця в провулкові, й вразило нас обох — як блискавка, як фінський ніж! Вона казала, що з жовтими квітами в руках вона вийшла в той день, для того щоб я її нарешті знайшов... Ми розмовляли так, неначе були знайомі сто років... Невдовзі вона стала моєю таємною дружиною. Вона приходила щоденно, я Чекав на неї з самого ранку — сідав до вікна і слухав, чи не стукне хвіртка... Ми знали, що це доля зіштовхнула нас на розі Тверської та того провулка і що створені ми одне для одного навіки..."

Іван слухав свого гостя, який говорив і говорив...

...Коли скінчилися грози і настало літо, у вазі в кімнаті з'явилися любі обом троянди. Той, хто називав себе майстром, працював над своїм романом, і цей роман поглинув і незнайомку.

...Вона без кінця перечитувала написане, а перечитавши, сідала шити шапочку для нього. Вона віщувала славу, підганяла його і саме тоді почала називати майстром. Вона нетерпляче чекала обіцяних останніх слів про п'ятого прокуратора Іудеї, співуче і голосно повторювала окремі фрази, які їй подобалися, казала, що в цьому романі — її життя.

Роман було дописано в серпні. "І я вийшов у життя, тримаючи його в руках, і тоді моє життя дійшло до краю. Тепер, коли загибель моя довершена, згадую про нього з жахом! Так, він надзвичайно вразив мене, ох, як вразив!" — шепотів гість.

"Хто?" — ледве чутно промовив Іван. "Редактор! Він прочитав. Запитання його видалися мені божевільними: хто я такий та звідки взявся, чи давно пишу і чому про мене нічого не чув, навіть запитав, хто мене надулумив писати на таку дивну тему? Я спитав, чи буде він друкувати роман? Редактор мимрив, що сам вирішити не може, що з твором повинні познайомитися інші члени редакційної колегії, критики Латунський та Аріман і літератор Мстислав Лаврович. Він сказав прийти через два тижні.

...Мене зустріла якась дівчина зі скошеними до носа від брехні очима. Вона сказала, що редакція забезпечена матеріалами на два роки вперед і що тому питання про публікацію мого роману "відпадає".

Після того пам'ятаю дуже мало. Опалі червоні пелюстки на рукопису та очі моєї коханої..."

Розповідь Іванового гостя ставала дедалі плутанішою, наповнювалася недомовками. Він казав про навкісний дощ і відчай у підвалі...

Далі сталося щось несподіване і дивовижне. Якось герой розгорнув газету і побачив статтю критика Арімана, яка називалася "Вилазка ворогів", де Аріман

попереджав усіх і кожного, що він, тобто герой, зробив спробу надрукувати апологію Ісуса Христа... Через день у іншій газеті за підписом Мстислава Лавровича вийшла друга стаття, де автор пропонував ударити, і добряче, по пілатчині і по тому богомазові, який намагався її надрукувати. У третій було дві статті: одна — Латунського, а друга — підписана літерами "М. З.". Називалася стаття Латунського "Войовничий старообрядець".

Він так захопився читанням статей про себе, що не помітив, як вона постала перед ним з мокрою парасолькою і газетами в руках. Очі її палали, та руки були холодні. Вона кинулася цілувати майстра, потім хрипко сказала, що отруїть Латунського...

Настали безрадісні осінні дні, невдача з романом неначе вийняла з майстра частину душі. З ним щось сталося: було тоскно, з'явилися якісь передчуття...

Статті не припинялися. Що більше їх з'являлося, то більше змінювалося ставлення до них. Другою стадією був подив. Він бачив щось винятково фальшиве у кожному рядку... Настала третя стадія — страху... перед іншими речами, що не стосувалися до роману... Він почав боятися темряви. Це було вже психічне захворювання. Коли він засинав, то відчував, що якийсь холодний спрут стискає серце. Спати доводилося зі світлом. Кохана його також змінилася — схудла і зблідла, перестала сміятися і все благала простити її за те, що порадила друкувати уривок. Вона хотіла, щоб він виїхав на південь, до Чорного моря... Він витяг усі свої гроші і віддав їй — ніби на квиток, сказав, що боїться злодіїв, просив зберегти гроші до від'їзду. Вона взяла їх, цілувала його, казала, що їй легше було б вмерти, ніж покинути його в такому стані, але на неї чекають...

...Це було надвечір, у середині жовтня. Вона пішла, майстер заснув. Прокинувся від того, що спрут близько... Він скрикнув, хотів бігти... дістався до грубки й розпалив в ній дрова. Жар почав опалювати його обличчя та руки, він кликав кохану.

Але ніхто не йшов. У грубці палав вогонь, у вікна стукав дощ. Тоді дійшло до кінця. Майстер почав палити рукописи, але це важко робити, бо списаний папір горить неохоче... Слова тріпотіли перед очима і зникали, коли папір чорнів... У вікно хтось почав дряпатись. Це була вона. Побачивши погорілі рукописи, вона стала вихоплювати з грубки і кидати на підлогу останнє, що там залишалося, — останній стос...

"Я зненавидів цей роман, і я боюся. Я хворий. Мені страшно..." — казав майстер. Вона відповіла: "Боже, який ти хворий. Але я порятую тебе, порятую..."

Він бачив її запухлі від сліз очі, відчував, як її холодні руки гладять його по голові... "Я тебе вилікую... — казала вона, — ти відновиш його. Чому, чому я не залишила у себе хоча б один примірник!..." Вона збирала і розправляла обгорілі сторінки — якийсь розділ з середини роману, акуратно склала аркуші, загорнула їх у папір, перев'язала стрічкою. Потім вона пішла, сказавши: "Я гину разом з тобою. Вранці я буду в тебе... Не бійся. Потерпи кілька годин..."

Це й були останні її слова в житті майстра... За чверть години у його вікно постукали... "Бідна жінка... — казав майстер. — Та у мене є надія, що вона забула мене... Я невиліковний. Коли Стравінський каже, що поверне мене до життя, я йому не

вірю... Четвертий місяць я тут. І, знаєте, дійшов переконання, що тут дуже і дуже непогано..."

Іван слухав, як зачарований. А потім запитав: "Що ж сталося з Понтієм Пілатом?" Та гість відмовився відповідати, бо не міг без болю згадувати свій роман... Потім він пішов.

Пізніше за всіх стихився Іван, коли над річкою вже світало. Після ліків, які вгамували його тіло, настав спокій, голову обвивала теплим вітерцем дрімота. Іван заснув, останнє, що він чув, було щебетання птахів. Йому наснилося, що сонце вже хилилося над Лисою Горою, і було цю гору оточено у дві лави...

Розділ 14

СЛАВА ПІВНЕВІ!

В Римського не витримали нерви. Він сидів за столом і дивився на магові червінці. Публіка вже покидала Вар'єте. Раптом він почув трелі міліцейських свистків і зрозумів, що це пов'язане з сеансом магії. Він побачив на тротуарі внизу даму в сорочці і панталонах бузкового кольору. На голові в дами був капелюшок, у руках — парасолька. Дама поривалася кудись бігти. Юрба реготала, а пан біля неї здирав із себе літнє пальто, та від хвилювання не міг цього зробити. Інша дама в рожевій білизні намагалася заховатися в під'їзді, бідна жертва паскудного Фагота мріяла провалитися під землю! Веселі молодики в кепках реготали...

Римський відскочив від вікна, посидів за столом. За вікном стало тихо, треба було діяти, відповідати за те, що сталося, вигороджувати себе... Двічі директор клав руку на телефон і відсмикував її. Та от сам апарат задзеленчав. Тихий розпусливий голос у слухавці шепнув: "Не дзвони, Римський, нікуди..."

Римський озирнувся. Крізь вікно він побачив місяць, від якого пройнявся страхом. Він підвівся і прислухався до тиші в театрі... і відчув непереборний страх від того, що зараз доведеться йти одному порожніми коридорами. Римський мало не закричав від страху... та двері відчинилися і зайшов Варенуха. Римський впав у крісло. Варенуха розповів, що Лиходеева знайшли в корчмі у Пушкіні! Він напоїв пушкінського телеграфіста, і почали вони надсилати телеграми "з Ялти".

Зараз Лиходеев у витверезнику! Варенуха розповів про цілий ланцюг лиходеевих хамств і неподобств; танець в обіймах з телеграфістом, гонитву за якимись громадянками, розкидання цибулі і розбиття вісьмох пляшок вина у "Ялті"... Тут Римський зрозумів: для Стьопи це було занадто... Варенуха брехав! Він не їздив у Пушкіно, і Стьопи у Пушкіно також не було! То до чого це все? Фіндиректор відчув небезпеку і натис на гудзик дзвоника... але замість дзеленчання панувала тиша...

У очах Варенухи спалахнув лихий вогонь... Римський побачив, що в нього немає... тіні! Він зойкнув. "Додумався, проклятуший!" — Варенуха злодійкувато озирнувся, підскочив до дверей і замкнув замок. Фіндиректор глянув у вікно і зомлів: він побачив там обличчя голої дівулі, яка намагалася влізти до кімнати... Рука її була вкрита трупною зеленню. Покійниця ступила на підвіконня... Римський зрозумів, що це загибель. Та в цей час з саду долетів радісний крик півня. Із третім його криком руда

покійниця зникла. Слідом за нею вплив у вікно Варенуха...

Посивілий Римський вислизнув у двері. Він кинувся до машини з червоним вогником і поїхав на Ленінградський вокзал... За п'ять хвилин з-під скляного шатра вокзалу зник кур'єрський поїзд, а разом з ним і Римський.

Розділ 15

СОН НИКАНОРА ІВАНОВИЧА

Неважко здогадатися, що товстун з багряним обличчям, якого помістили у клініку, був Никанор Іванович Босий. Від того, що з ним трапилося, залишилося мало чого. Пригадувалися якісь запитання...

Запитували: "Ви Никанор Іванович Босий, голова будкому номер триста два-біс по Садовій?" Він відповідав: "Я Никанор! Але який же я голова? Якби ж то я голова, то мусив зметикувати, що він нечиста сила! Пенсне надтріснуло... весь у дранті. Це не перекладач для чужоземця! Це Коров'єв! У квартирі №50 засів! Його негайно треба виловити!.."

Потім запитали: "Звідки валюту взяв?" Никанор Іванович тільки хрестився: в руках ніколи не тримав! Нашими — брав! А валюти не брав! Він потроху втихомирився, тільки молився і схлипував.

З'їздили на Садову, в квартирі №50 побували, але нікого не знайшли. Ввечері хворого відправили до клініки Стравінського. Там йому щось вприснули, і опівночі Никанор Іванович заснув. На нього найшло сновидіння: його ввели крізь лаковані двері під урочисті звуки сурм. Бас з неба сказав: "Здайте валюту, Никаноре Івановичу!.."

Потім Босий опинився у театральній залі з завісою, усіяною зображеннями десятків. Усі сиділи просто на паркеті. Якийсь артист вийшов назустріч. Він всміхався. "Невже вам цікаво і не обридло?.." — запитав він у публіки і весело оголосив: "Отже, наступний номер програми — Никанор Іванович Босий, голова будинкового комітету, завідувач дієтичної їдальні. Просимо! Покажіть нам приклад, здайте валюту!" Стало тихо. Босий став Богом присягатися, та його перервали крики обурення. Ведучий програми співчутливо сказав: "Але звідки взялися чотириста доларів у вашій квартирі, де мешкаєте тільки ви і ваша дружина?" Босий тільки руками розводив: "Нечиста сила, картатий перекладач підкинув!" Ні, відповіли йому: дитину, анонімний лист, прокламацію, пекельну машину — можна підкинути... "Але немає ідіотів, які підкидали б чотириста доларів. Засмутили ви мене, Никаноре Івановичу! Ідіть на місце!" — артист покалатав дзвоником і оголосив: "Антракт, Негідники!"

Потім Никанору Івановичу знову наснилася ця зала, на стінах її червоним світлом горіли слова: "Здавайте валюту!" На сцену запросили якогось Сергія Герардовича Дунчиля. До нього звернулися з наказом здати валюту і діаманти, навіть у дружини запитували: де валюта? Та оскільки валюта була вже здана, Сергія Герардовича відпустили з театру... Той вже полегшено зітхнув і пішов, та... "Одну хвилиночку!" — зупинив Дунчиля конференсьє. "Дозвольте показати ще один номер!" — і плеснув у долоні. З'явилася юна красуня у бальній сукні з золотою тацею у руках, на якій лежала пачка грошей і діамантове кільце.

"Вісімнадцять тисяч доларів і кільце на сорок тисяч золотом переховував Сергій Герардович у місті Харкові на квартирі своєї коханки Іди Геркуланівни Ворс, котру ми бачимо перед собою. Це вона допомогла нам знайти такі неоціненні скарби!" — конферансьє звернувся до Дунчиля: "А ви — прихований жадібний глитаї, облудник і брехун! В його особі перед вами виступив типовий осел! Зберігати в себе валюту — безглуздя, бо використати її ніхто не може! Чого бракувало цьому Дунчилю? В нього гарна платня, чудове помешкання... А нажив собі таку халепу! Отож хто здає валюту? Нема охочих? У такому разі наступний номер програми артист Куролесов Сава Потапович виконає уривки зі "Скупого лицаря" поета Пушкіна..."

Куролесов розповів, що дуже любить гроші, навіть з бідолашної удови, яка стояла перед ним на колінах, узяв їх... Никанор Іванович віршів Пушкіна не читав, хоча по кілька разів на день повторював: "За квартиру Пушкін платитиме?", "Лампочку на сходах Пушкін викрутив?"... Слухаючи твір Пушкіна, він уявляв собі бідолашну жінку і думав, який гидкий тип цей Куролесов! В кінці Куролесов помер лихою смертю, прокричавши: "Ключі! Ключі мої!" Померши, Куролесов підвівся і пішов собі під оплески. Конферансьє супроводив його думками про згубну силу золота та попередженнями, що і з ним станеться щось подібне, якщо він не здасть валюти!...

"Я здам..." — на сцені опинився білявенький чоловічок на прізвище Канавкін і зізнався, що переховує валюту в тітки, у її льоху, в коробці... "Нема в мене! Нема!" — кричав Никанор Іванович...

Розтанув сон, театр розпався. Він побачив свою кімнату в лікарні, двох людей у білих халатах... "Що ж це таке", — гірко казав Никанор Іванович, поки йому робили заштрик. "Нема в мене! Хай Пушкін їм здає валюту!..."

...Збентежена лікарня засинала. Пізніше за всіх заснув Іван. Йому наснилося, що сонце вже хилилося над Лисою горою, і було цю гору оточено у дві лави...

Розділ 16

СТРАТА

Сонце вже хилилося над Лисою горою, і було цю гору оточено у дві лави.

Та кавалерійська колона, яку бачив прокуратор опівдні, вийшла до Хевронської брами. Шлях для неї вже було наготовано... Загін, йдучи риссю та збиваючи до неба білі стовпи куряви, вийшов на перепуття, де сходилися дві дороги: південна, що вела до Віфлеєма, і північно-західна — до Яффи. Вершники полетіли північно-західною дорогою, обігнавши другу когорту Блискавичного легіону і першими підійшли до підніжжя Лисої Гори. Спішилися. Солдати оперезали все підніжжя пагорба, залишивши вільним лише один узвіз на нього з боку Яффської дороги.

Через деякий час до пагорба прийшла друга когорта, піднялася ярусом вище і обручем увінчала гору. Насамкінець підійшла когорта Марка Щуролупа — двома лавами вздовж дороги. Між ними, під охороною таємної сторожі, їхали в повозі трое засуджених з білими дошками на шиях, на кожній з яких був напис "розбійник і заколотник" двома мовами — арамейською та грецькою. За цим возом котилися інші, з свіжостесаними стовпами з поперечинами, мотуззям, лопата: ми, відрами і сокирами.

Тут було шестеро катів. За ними верхи їхали кентуріон Марк, командир храмової сторожі Єршалаїма, і той самий чоловік у каптурі, з яким Пілат мав побіжне побачення у палаці.

За процесію вже сунуло близько двох тисяч цікавих, які не побоялися пекельної спеки і прагли бути присутніми на захопливому видовищі... Під тонкі вигуки кликунів процесія заповзла на Лису Гору. Юрба могла бачити страту крізь нещільну лаву піхотинців.

Сонце вже хилилося над Лисою Горою, спека ще була нестерпна, і вояки в обох кордонах потерпали від неї, страшенно змудились і в душі кляли трьох розбійників, щиро бажали їм якнайшвидшого скону... Побоювання прокуратора, що під час страти можуть статися заворушення, не справилися. І коли почалася четверта година страти, поміж двома кордонами, верхньою піхотою і кавалерією біля підніжжя, не залишилося жодної людини. Сонце спалило юрбу і погнало її у Єршалаїм... Тільки один чоловік там був, його не всі могли бачити, бо він був на північному схилі, під фіговим деревцем, — єдиний глядач, а не учасник страти... Він то зітхав, розкриваючи свій талліф, то зводив до неба очі, він бачив трьох шулік у вишині, які прилетіли у передчутті близького бенкету, то безнадійно дивився у жовту землю і бачив на ній напівзотлілий собачий череп та метких ящірок. "Який я глупак! Безмізка баба, боягуз! Падло я, а не людина!", — бубонів він і дряпав собі нігтями груди, змовкав, оживлювався, хапався то за ніж, захований під талліфом, то за сувій пергаменту, який лежав перед ним на камені поряд з паличкою і пляшечкою туші.

На цьому пергаменті вже було накреслено записи: "Спливають хвилини, і я, Левій Матвій, перебуваю на Лисій Горі, а смерті все немає!.." І далі: "Сонце хилиться, а смерті немає". Потім Левій Матвій записав гострою паличкою: "Боже! За що ти прогнівився на нього? Пошли йому смерть..."

Левій був у відчаї, бо звинувачував себе у тому, що сталося з Ієшуа, в тій важкій помилці, якої він, Левій, на його власну думку, припустився. Навіщо, навіщо він відпустив Ієшуа самого! Увечері Матвій не зміг йти до Єршалаїма — якась нагла й страшна хвороба вразила його. Його тіпало, нутро наповнилося вогнем, він цокотів зубами і щохвилини просив пити. Хворий прокачався до світанку п'ятниці, коли хвороба так само несподівано відпустила Левія. Занепокоєний лихим передчуттям, він рушив до Єршалаїма і там, у натовпі, почув, як прокуратор оголошував вирок...

Коли приречених повезли на гору, Левій Матвій біг уздовж шеренги... Сяйнула проста й геніальна думка: можна було зловчитися, точно вивірити рухи, проскочити між двома легіонерами, добігти до воза і вискочити на нього. Тоді Ієшуа буде позбавлений від мук. Однієї миті досить, щоб ударити Ієшуа ножем у спину, гукнувши йому: "Ієшуа! Я вивільняю тебе і відхожу разом з тобою! Я, Матвій, твій вірний і єдиний учень!"

Але в Левія не було з собою ножа і жодної монети грошей. Лютуючи на самого себе, Левій виборсався із юрби і побіг до міської брами, ... побачив ліворуч розчинені дві крамнички, де продавали хліб. Левій повільно зайшов до однієї, привітав господиню,

попросив її зняти з полиці горішній коровай, а коли та обернулася, мовчки і швидко схопив з прилавка вигостреного, як бритва, довгого хлібного ножа і одразу кинувся з крамнички геть...

На Яффській дорозі процесії не було видно. Він побіг. Час від часу йому доводилося падати просто в порошок і лежати непорушно, щоб відсапатись. Відхекавшись, він схоплювався на ноги і знов пускався бігти. Та він запізнився.

Коли спливла четверта година страти, муки Левія досягли найбільшої сили, і він знавіснів: він проклинав себе, викрикуючи безглузді слова, гарчав і плювався, паплюжив своїх батька і матір, які привели на світ глупака. Бачачи, що прокльони й лайка нічого не дають, він стис сухі кулаки, здійняв їх до неба і зажадав у Бога негайного чуда. Він вимагав, щоби Бог тієї миті послав Іешуа смерть.

Розтуливши очі, він пересвідчився, що на пагорбі нічого не перемінилося. Левій заволав: "Проклинаю тебе, Боже! Ти глухий! Якби ти не був глухим, ти почув би мене і вбив його одразу ж!.."

Замружившись, Левій чекав вогню, що впаде з неба і знищить його самого. Такого не сталося... Він кричав про свою цілковиту зневіру і про те, що є інші боги та інші релігії. "Я помилявся! Ти бог зла! Ти не всемогутній Бог. Проклинаю тебе, боже розбійників, їх патрон і душа!.."

Щось війнуло в обличчя колишньому збирачеві податків, щось зашелестіло в нього під ногами. Війнуло ще раз, і тоді Левій побачив, що все у світі, чи то від його прокльонів, чи то від чого іншого, перемінилося. Сонце зсезло, не дійшовши до моря, в якому тонуло щовечора. Небом від заходу підіймалася застрашливо і невпинно грозова хмара. Краї хмари вже скипали білою піною, чорне димне черево відсвічувало жовтим. Хмара гурчала, і з неї час від часу вивалювалися вогненні шнури, летіли курні стовпи.

Дивлячись на вогняні нитки, які краями хмару, Левій почав просити, щоб у стовп Іешуа вдарила блискавка, і думав, що безглуздо поспішив з прокльонами: тепер Бог не послухає його.

Звернувши погляд на вершину пагорба, Левій прикипів очима до того місця, де стояв кавалерійський полк, і побачив значні зміни. Полк збирався рушати. Левій розгледів убрану в багрянину військову хламиду постать, яка сходила угору до місця страти. Від передчуття радісного кінця зайшлося серце колишнього збирача податків. Щуролуп, гидливо косуючи на брудне ганчір'я, що лежало на землі біля стовпів і недавно було одягом злочинців, від якого відмовилися кати, відкликав двох і наказав: "За мною!"

Підвішений на стовпі Гестас під кінець третьої години катувань втратив розум від мух та сонця і тепер тихо співав щось про виноград. Дісмас на другому стовпі мучився більше, він хитався часто й невпинно... Щасливішим за цих двох був Іешуа. У першу ж годину він почав втрачати притомність, а згодом поринув у забуття. Мухи та гедзі через це повністю обліпили його.

Один із катів узяв списа, другий приніс до стовпа відро і губку. Перший кат підняв списа і вдарив ним спочатку по одній, а потім по другій руці Іешуа, що були витягнуті і

прикручені до поперечного бруса стовпа, провів списом по животі і сказав: "Га-Ноцрі! Пий!" Просякнута водою губка на кінці списа піднеслася до губ Іешуа. Радістю сяйнуло тому в очах, він припав до губки і жадібно почав усмоктувати вологу.

З сусіднього стовпа линув голос Дісмаса: "Несправедливо! Я такий самий розбійник, як він!" Іешуа відірвався від губки і хрипко попросив ката: "Дай попити йому..."

...Темнішало. Хмара затопила вже півнеба, прямуючи на Єршалаїм. Зблиснуло і загримало над самісіньким пагорбом. Кат зняв губку зі списа: "Слав великодушного ігемона!" — врочисто шепнув він і легенько штрикнув Іешуа в серце. Той здригнувся, прошепотів: "Ігемон..."

Кров заструменіла в нього по животу, і голова його обвисла. Вдруге ударив грім, кат уже напував Дісмаса і з такими самими словами "Слав ігемона!" забив його. Збожеволілий Гестас перелякано скрикнув... Через кілька секунд обвисло і його тіло...

Зайшла напівтемрява, блискавки пропорювали чорне небо. З нього раптом пирснуло вогнем, і крик кентуріона: "Знімай кордон!" — потонув у гуркоті. Щасливі вояки кинулися бігти з пагорба, надягаючи шоломи.

Темрява вкрила Єршалаїм.

Злива почалася раптово. Вона ринула так страшно, що коли вояки бігли вниз, їм навздогін вже мчали вируючі потоки... За кілька хвилин на пагорбі у паруючому вариві грози, води й вогню лишився тільки один чоловік. Розмахуючи недарма вкраденим ножом, зриваючись на слизьких виступах, часом повзучи навколішках, він поривався до стовпів. Діставшись до них, уже по литки в воді, він припав до ніг Іешуа, перерізав мотузки на гомілках, піднявся на нижню перекладину, обняв Іешуа і вивільнив руки від горішніх зав'язок. Голе мокре тіло Іешуа впало на Левія і повалило його на землю. Левій перерізав мотузку на інших стовпах, і ще два тіла обвалилися на землю.

Минуло кілька хвилин, і на вершині пагорба залишилися тільки ці два тіла і три спорожнілі стовпи. Вода біла і повертала мерців... Ні Левія, ні тіла Іешуа на пагорбі в той час вже не було.

Розділ 17

НЕСПОКІЙНИЙ ДЕНЬ

Уранці в п'ятницю, наступного після проклятого сеансу дня, усі наявні службовці Вар'ете — бухгалтер Василь Степанович Ласточкін, два рахівники, три друкарки, обидві касирки, кур'ери, капельдинери і прибиральниці не працювали, а сиділи на підвіконнях вікон, які виходили на Садову, і дивилися на те, що діється під стіною Вар'ете. Там тулилася багатотисячна черга, у якій обговорювали вчорашній небачений сеанс чорної магії. На десяту годину ранку черга охочих взяти квитки розбухла, тому швидко було вислано піші і кінні загони міліції для її впорядкування.

Всередині Вар'ете теж було вельми негаразд. З ранку почали дзвонити телефони в кабінетах Лиходєєва, Римського, в бухгалтерії, в касі, в кабінеті Варенухи. Спочатку щось відповідали, згодом зовсім перестали відповідати, бо ніхто не знав, де Лиходєєв, де Варенуха, де Римський, тож відповісти було нічого.

Десь після десятої увірвалася мадам Римська. Вона ридала і заламувала руки, не знаючи, куди зник її чоловік. О пів на одинадцяту з'явилася міліція. Довелося зізнаватися в тому, що адміністрація Вар'єте, в особі директора, фіндиректора і адміністратора, зникла і невідомо де перебуває, що конференсьє після вчорашнього сеансу відвезли до психіатричної лікарні...

Мадам Римську відправили додому. В будинку Вар'єте з'явилися слідчі з собакою. Говорили, що цей пес — не хто інший, як славетний Бубновий Туз. Пес вбіг до кабінету фіндиректора, загарчав, ліг на живіт і з тужним і водночас лютим виразом очей поповз до розбитого вікна. Переборовши свій страх, він раптом скочив на підвіконня і, задравши гостру морду догори, дико і люто завив...

Пса вивели з кабінету і пустили у вестибюль, звідти він вийшов через парадний вхід і привів до таксомоторної стоянки. Коло неї він слід загубив.

Слідство розташувалося в кабінеті Варенухи, куди по черзі викликали службовців. З'ясувалося, що зникли всі афіші, не знайшли жодних слідів угоди, не могли згадати навіть прізвища мага.,

— Во... Наче Воланд... Можливо, Фаланд...

Виходило щось несусвітнє: пропало усе керівництво адміністрації, вчора був дивацький скандальний сеанс, а за чиею намовою — невідомо.

Бухгалтеру Василю Степановичу належало терміново виконати два завдання: здати звіт про вчорашні події та здати вчорашній виторг — 21 711 рублів. Він попрямував до стоянки таксі. Тільки-но шофери трьох машин побачили пасажира, усі троє з-під носа від'їхали порожняком. Вражений, бухгалтер довго думав, що б то воно означало.

Хвилини за три прикотила порожня машина, і обличчя шофера одразу перекошилося, тільки-но він угледів клієнта. Василь Степанович запитав, чи вільна машина. Шофер злостиво всміхнувся і попросив показати гроші, мовляв, клієнти усі дають червінці, які пізніше перетворюються на папірці з нарзанової пляшки. Все тому, що вчора в цьому Вар'єте якийсь гадина-фокусник сеанс з червінцями зробив!

Приїхавши куди треба, розплатившись, бухгалтер попрямував до кабінету завідувача і зрозумів, що прийшов невчасно. "Нема, нема, нема, любі мої!" — кричала кур'єрша з вираженими очима. "Піджак і штани тут, а в піджаку нічого нема!"

Через зачинені двері кабінету долинав грізний голос голови комісії. Поруч у шкіряному кріслі, закинувши голову на його спинку, ридала особиста секретарка Прохора Петровича — красуня Анна Річардівна. "Слава Богу! Знайшовся хоч один сміливець! Усі порозбігались, усі відступились!" — сказала вона.

Опинившись у кабінеті, бухгалтер здивовано випустив з рук портфель, а всі його думки пішли шкереберть...

За величезним письмовим столом сидів порожній костюм і сухим пером водив по аркушу. Костюм був при краватці, але над коміром не було ні шиї, ні голови, так само, як з манжетів не виглядали кисті рук. Почувши, що хтось зайшов, костюм відкинувся у кріслі, а над комірцем пролунав голос Прохора Петровича: "У чому справа? Адже на дверях написано, що я не приймаю..." Секретарка з відчаєм показала на все це: "Ви

бачите? Нема його! Нема! Я завжди, завжди зупиняла його, коли він сипав чортами! От і досипався! І пише, пише, пише! Збожеволіти можна! У телефон говорить! Костюм!"

Бухгалтер тільки стояв і трясся. Але доля тут його врятувала. До секретарської ввійшли двоє міліціонерів. Бухгалтер миттю вискочив із секретарської і за хвилину опинився на чистому повітрі. Після того Василь Степанович вирішив побувати у філії, що розташовувалася у Ваганьківському провулку в облупленій від часу віллі в глибині двору.

Декілька відвідувачів стояли, заціпенівши, і дивилися на дівчину, що, плачучи, сиділа за столиком, заваленим літературою на продаж. Поплакавши, дівчина раптом здригнулася, скрикнула: "От знову!" — і несподівано заспівала тремтливим сопрано: "Море славетне священний Байкал..." Кур'єр заспівав негучним тьмяним баритоном: "Славне судно, омулевая бочка!..." Сльози текли по обличчю дівчини, рот розкривався сам собою: "Молодець ось недалечко!..."

Парадні двері розчинились, в них з'явився громадянин у літньому пальто, з-під якого стирчали поли білого халата, а за ним міліціонер. Дівчина істерично просила захистити її від нестримного співу! Секретар філії припустив, що це випадок масового гіпнозу... і, не докінчивши фрази, раптом заспівав тенором: "Шилка і Нерчинськ..."

Лікар дав усім валер'янки, а Василь Степанович запитав, чи не заходив вчора до них чорний кіт?.. Який там кіт? — з люттю закричала дівця. — Осел у нас у філії сидить, осел!"

...Через чверть години до ґратованої огорожі під'їхали три вантажівки, і на них повантажився весь склад філії на чолі з завідувачем. Усіх відвезли в клініку професора Стравінського.

Бухгалтер дістався до фінвидовищного сектора, сунув голову у віконечко з написом: "Прийом сум" і ввічливо попросив прибутковий ордерок: "Хочу здати суму. Я з Вар'єте". Службовець запитав, чи багато він здаватиме грошей. "Двадцять одна тисяча сімсот одинадцять рублів..." "Ого!" — іронічно відповів службовець і простягнув бухгалтерові зелений аркушик. Той заповнив форму і почав розв'язувати тасьомку на пакунку. Перед очима зарябіли іноземні гроші — канадські долари, англійські фунти, голландські гульдени, латвійські лати, естонські крони... і почувся крик: "Ось він, один з тих штукарів з Вар'єте!"

Василя Степановича заарештували.

Розділ 18

НЕВДАТНІ ВІЗИТЕРИ

У той самий час, коли бухгалтер нісся у таксі, щоб побачити самописний костюм, з вагона №9 київського потяга, який прибув до Москви, вийшов... дядечко покійного Берліоза, Максиміліан Андрійович Поплавський. Він тільки-но отримав телеграму такого змісту: "Мене щойно зарізало трамваєм на Патріарших. Похорон п'ятницю, три години дня. Приїзди. Берліоз".

Така телеграма здатна загнати в глухий кут. Раз людина телеграфує, що її зарізало, то, очевидно, що її зарізало не на смерть. Але до чого ж тоді похорон?.. Слово "мене",

без сумніву, потрапило сюди з іншої телеграми замість слова "Берліоз". З таким виправленням зміст ставав яснішим, але, безперечно, трагічним.

Йому було шкода жінчиного небожа, який загинув у розквіті літ. Але як людина практична, він розумів, що якоїсь особливої потреби в його присутності на похороні немає. Та... квартира в Москві! Це серйозно.

Треба було зуміти успадкувати квартиру небожа на Садовій, це було складно, але необхідно було за всяку ціну перебороти складнощі.

У п'ятницю серед дня Максиміліан Андрійович увійшов у двері управління будинку №302-біс. "Чи можу я бачити голову правління? Він у себе на квартирі? А коли він буде?" Йому відповіли якимось невиразно, нерозбірливо.

"Ага! Але ж хто-небудь є в правлінні?" "Я..." — слабким голосом відгукнувся чоловік. Берліозів дядечко відрекомендувався як єдиний спадкоємець покійного Берліоза, що має обов'язком опікуватися спадщиною, яка міститься в квартирі номер п'ятдесят...

Цієї миті до кімнати зайшов якийсь громадянин. Чоловік за столом зблід. "Член правління П'ятнажко?.." "Я..." Громадянин щось прошепотів, і обидва вийшли з кімнати. Поплавський залишився сам у порожній кімнаті правління. "Ото халепа! І треба ж було, щоб їх одразу всіх..." і поспішив у квартиру №50.

...Його здивувало те, що він не побачив, хто йому відчинив: у передпокої нікого не було, крім величезного чорного кота, який сидів на стільці. Максиміліан Андрійович кахикнув. Двері розчинилися, і до передпокою увійшов Коров'єв. "Моє прізвище Поплавський. Я доводжуся дядечком... покійному Берліозові..." — проказав Максиміліан Андрійович. Коров'єв вихопив з кишені брудну хусточку і заплакав. "Як же, як же! Тільки-но глипнув на вас, здогадався, що це ви! Горе яке, га?" "Трамваєм задавило?" — пошепки запитав Поплавський. " Начисто! Я був свідком. Вірите — раз! Голова — геть! Права нога — хруп, надвое! Ліва — хруп, надвое! Ось до чого ці трамваї доводять!.. Ні, я не можу більше! Піду, вип'ю триста крапель ефірної валер'янки!.."

Максиміліан Андрійович запитав, чи це він давав телеграму. Але Коров'єв показав пальцем на кота... Той зіскочив зі стільця, став на задні лапи, взявся в боки: "Ну, я дав телеграму. Далі що? Я, здається, людською мовою питаю... — суворо сказав кіт, — далі що?"

Поплавський не дав жодної відповіді...

"Паспорт!" — крикнув кіт і простяг руку. Поплавський вихопив з кишені паспорт. Кіт начепив окуляри; "Яким відділком видано документ?.." Берліозів дядечко не відповів. "...Чотириста дванадцятим..." — відповів собі кіт, гортаючи паспорт. "А я, приміром, не видав би такому, як ви! Ні за що не видав би! Ваша присутність на похороні відмінюється! їдьте додому! — і запросив: — Азazelло!"

Вибіг маленький кульгавий чоловічок у чорному трико, з ножем, з більмом на лівому оці. "Випроводь!" — наказав кіт. Кульгавий узяв валізку і вивів Берліозового дядечка на майданчик сходів...

Нажаханий Поплавський побачив нижче на сходах малесенького чоловічка у літах,

із зажуреним обличчям у твердому солом'яному капелюсі, оперезаному зеленою стрічкою, який зупинився біля Поплавського із запитанням, де квартира номер п'ятдесят? "Вище!" — відповів Поплавський. Чоловічок пішов нагору, а Максиміліан Андрійович вибіг у двір. За кілька хвилин тролейбус мчав економіста-планувальника у бік Київського вокзалу.

З маленьким же чоловічком сталася найнеприємніша історія. Чоловічок був буфетник з Вар'єте — Андрій Фокович Соков. Він йшов до мага. Коли він подзвонив у квартиру №50, йому негайно відчинили, але буфетник обімлів і увійшов не одразу: відчинила двері дівуля, на якій нічого не було, крім кокетливого мереживного фартушка і білої заколки на голові. На ногах, правда, були золоті черевички... "Заходьте, коли добивалися", — сказала дівчина, оглядаючи буфетника зеленими розпусними очима.

"Мені необхідно бачити громадянина артиста..." — сказав буфетник. Покоївка пішла запитати: "Лицарю, тут з'явився маленький чоловік, який говорить, що йому потрібен мессір..." Коров'єв дозволив увійти до вітальні... Та увійшовши, буфетник про справу свою забув — так вразила його обстава кімнати. Крізь кольорові шибки великих вікон лилося надзвичайне, немов церковне, світло. В старовинному величезному комині палали дрова. Перед каміном на тигровій шкурі сидів і мружився на вогонь чорний котище... Коло каміна маленький рудий, з ножом за поясом, на довжелезній шпазі смажив шматки м'яса...

Приголомшений буфетник несподівано почув густий бас: "Отож чим я вам міг би прислужитись?" Чорний маг був на якомусь неосязному дивані. На ньому була лише чорна білизна і чорні ж гостроносі черевички.

"Азazelло! Табурет добродієві завідувачу буфету!" Буфетник сказав: "Вчора ви зволили фокуси робити на сеансі чорної магії..." Маг перервав його: "Я? Майте милосердя! Хіба таке мені личить! Відкрию вам таємницю: я зовсім не артист, а просто мені хотілося побачити москвичів у гурті, а найзручніше це було робити в театрі. Ось мій почет і влаштував цей сеанс, я ж тільки сидів і розглядав москвичів..."

"Розумієте, — продовжував буфетник, — серед іншого папірці нападали зі стелі, ну їх усі і похапали. Я усім давав решту. А сьогодні перевірів касу — там замість грошей різаний папір. На сто дев'ять рублів прогорів буфет!"

Артист розсердився: "Та невже вони думали, що це справжні гроші? Я не припускаю думки, щоб вони зробили це свідомо... Невже шахраї? Невже серед москвичів є шахраї?" У відповідь буфетник гірко посміхнувся. "Це низько! — обурився Воланд. — Ви людина бідна... Адже ви — бідна людина? У вас скільки заощаджень?..."

Буфетник запнувся: "...Двісті сорок дев'ять тисяч рублів у п'яти ощадкасах, — відгукнувся із сусідньої кімнати деренчливий голос, — і вдома, під підлогою, двісті золотих десятків..." Буфетник прикипів до свого табурета, а маг продовжував: "Ну, безперечно, де не гроші, хоча, власне, вам вони і не потрібні. Ви коли маєте померти?" Буфетник відповів, що такого ніхто не знає... Паскудний голос з кабінету сказав: "Помре він через дев'ять місяців, у лютому наступного року, від раку печінки в клініці

Першого МДУ, в четвертій палаті..."

Буфетник зжовк на обличчі.

"Дев'ять місяців... — задумливо рахував Воланд.— Двісті сорок дев'ять тисяч на місяць? Малувато. Але для скромного життя стане... та ще десятки..." Проте голос заперечив: "Десяток реалізувати не пощастить, по смерті Андрія Фоковича дім негайно повалять і десятки буде передано в Держбанк..."

"І не радив би вам лягати в клініку, — вів далі артист, — який сенс помирати в палаті під стогін і хрипіння безнадійно хворих? Чи не краще влаштувати бенкет на ці двадцять сім тисяч і, заживши отрути, перейти в інший світ під звуки струн, в оточенні сп'янілих красунь і друзів?"

Буфетник не рухався і одразу постарів.

"Покажіть ваші папірці..." — наказав господар. Буфетник витяг паку, розгорнув її і остовпів. У газеті були загорнуті червінці... "Ви справді недужий...", — сказав Воланд і запропонував, якщо знову трапиться подібне, знову прийти сюди... Буфетник пішов, як п'яний. Пройшовши трохи вниз, він зупинився, сів на сходинку, перевірів — червінці були на місці. Побачив, що забув капелюха, повернувся і подзвонив. Гелла простягнула йому капелюха та ще шпагу з темним руків'ям, та буфетник відмовився: "Не моє..." Буфетник пішов униз. Голові його було чомусь незручно. Він тихо зойкнув: у руках у нього був оксамитовий берет з півнячим обстріпаним пером. Потім берет нявкнув, перетворився на чорне кошеня і, вискочивши на голову Андрієві Фоковичу, кігтями впалося йому в лисину. Той закричав, кинувся бігти вниз, кошеня звалилося з голови і побігло сходами вгору.

Вирвавшись на повітря, буфетник назавжди облишив чортів будинок №302-біс...

Нам добре відомо, що з ним сталося далі. Буфетник прибіг до лікаря Кузьміна і розповів, що йому сказали про те, що в лютому наступного року він помре від раку печінки, і благав зупинити хворобу. Професор тільки знизував плечима: ніхто не може цього сказати, якщо він не лікар, та й лікар також не може...

"У четвертій палаті..." — додав буфетник. Професор подивився на свого пацієнта і подумав: "Божевільний!" Спитав, чи не п'є пацієнт горілку? "Ніколи не торкався", — відповів буфетник. Професор ретельно оглянув його і сказав, що жодних ознак раку немає. Буфетник став тицяти гроші: "Скільки вам платити, професоре? Благаю, зупиніть рак!" Йому було запропоновано здати аналізи і прийти наступного разу.

...Скидаючи халат, професор глянув на те місце, де буфетник залишив червінці, і побачив, що жодних червінців немає, замість них — три етикетки з пляшок Абрау-Дюрсо...

Що діялося ще дивовижного в Москві тієї ночі, ми не знаємо і дошукуватись, певно, не будемо, бо надходить час нам братися за другу частину цієї правдивої оповіді. За мною, читачу!

Частина друга

Розділ 19

МАРГАРИТА

За мною, читачу! Хто сказав, що немає на світі справжнього, вірного, вічного кохання? Хай відріжуть брехунові його мерзенний язик!

За мною, читачу, тільки за мною, і я покажу тобі таке кохання!

Ні! Майстер помилявся, коли в лікарні о тій опівнічній порі з гіркотою казав, що вона забула його. Такого не могло бути.

Кохану його звали Маргаритою Миколаївною. Все, що майстер казав про неї бідолашному поетові, було правдою. Вона була правдива і розумна. Бездітна тридцятирічна Маргарита була дружиною якогось фахівця. Чоловік її був молодий, вродливий, добрий, чесний і обожнював свою дружину. Їй не бракувало грошей, вона могла купити все, що їй забаглося. Маргарита Миколаївна ніколи не торкалася примуса... Та вона не була щасливою жодної хвилини, їй потрібен був він, майстер, і аж ніяк не готична вілла, і не окремих сад, і не гроші...

Маргарита прийшла наступного дня в будиночок майстра і дізналася, що майстра вже немає. Вона часто плакала, довго й гірко: "Навіщо я тієї ночі пішла від нього? Яке безумство! Я повернулася наступного дня, але було вже запізно. Як нещасний Левій Матвій..."

Того самого дня, коли відбувалася безглузда круговерть усіляких подій у Москві, Маргарита прокинулася опівдні в своїй спальні, яка застеленою стелею виходила у башту вілли. Вона не заплакала, бо прокинулася з передчуттям, що сьогодні, нарешті, щось станеться, бо мала вона віщі сни...

Сон був справді надзвичайний. Вона ніколи не бачила уві сні майстра, а тут приснився. Приснилася невідома Маргариті місцина з кострубатим містком над каламутною весняною річечкою. Безрадісні миршавенькі дерева. Самотня осика, а далі — хижка... Пекельне місце для живої людини! Але уві сні Маргарита побачила його, він подавав їй знаки й кликав... Маргарита по купинах побігла до нього і... прокинулася.

"Сон цей може означати лише щось одне з двох, — міркувала Маргарита, — якщо він мертвий і кликав мене, то я невдовзі помру. Це дуже добре, бо мукам тоді прийде край. Або він живий, тоді він дає про себе знати! Він хоче сказати, що ми ще побачимося. Так, ми побачимося скоро!"

Чоловік її поїхав у відрядження, три доби вона сама собі господиня. Діставши свободу, Маргарита з усієї квартири обрала темну, без вікон, кімнату, де у шафах зберігався усілякий мотлох. Вона висунула нижню шухляду й дістала те єдине вартісне, що мала в житті, — старий альбом з коричневої шкіри, в якому була фотографічна картка майстра. Книжечка ощадкаси з внеском у десять тисяч на його ім'я, спресовані поміж аркушиками цигаркового паперу пелюстки засушеної троянди і частина зшитку в повний аркуш, списаного на друкарській машинці, з обгорілим нижнім краєм.

Повернувшись із цим скарбом до себе в спальню, Маргарита посиділа близько години, тримаючи на колінах пошкоджений вогнем зошит, гортаючи його і перечитуючи те, в чому після паління не було ні початку, ні кінця: "Пітьма, що надійшла від Середземного моря, накрила ненависне прокураторові місто. Щезли висячі мости, які єднали храм зі страшною Антонієвою вежею, опустилася з неба хлань

і залила крилатих богів над гіподромом, Хасмоне́йський палац з бійницями, базари, караван-сараї, провулки, ставки... Пропав Єршалаїм — велике місто, наче і не було його у світі..."

Маргариті хотілося читати далі, але далі нічого не було, крім нерівних вугільних торочок. Вона залишила зошит і довго сиділа, не спускаючи очей з фотографії майстра. Потім сльози висохли. Маргарита акуратно склала своє майно, і вже за кілька хвилин одягла пальто, щоб іти гуляти. Наташа, хатня робітниця, запитала, яку страву готувати на друге і почала розповідати казна-що про фокусника в театрі, який усім роздав по два флакони закордонних парфумів і панчохи безплатно, а коли публіка вийшла на вулицю — усі були голісінькі! Громадянки у самих панталонах бігли Тверською! Маргарита Миколаївна зробила їй зауваження: "Ну як вам не соромно, ви письменна, розумна дівчина, в чергах патякають чортзна-що, а ви повторюєте!"

Смішна розмова закінчилася приємним сюрпризом для Наташі. Маргарита Миколаївна подарувала їй панчохи і пляшечку одеколону і просила лише про одне — не бігати в самих панчохах Тверською і нікого не слухати.

...Вона сиділа під Кремлівською стіною на одній із лав, розташувавшись так, щоб їй було видно манеж, пригадувала сьогоднішній сон, пригадувала, як рівно рік, день у день і година в годину, на дій же лаві вона сиділа поруч з ним... "Якщо тебе заслали, то чому ти не даєш знати про себе? Ти розлюбив мене? Ні, я чомусь не вірю в це. Отож ти був засланий і помер... Тоді, прошу тебе, відпусти мене, дай мені нарешті волю жити, дихати повітрям!" Маргарита Миколаївна сама відповідала собі за нього: "Ти вільна... Хіба я тримаю тебе?" Потім заперечувала: "Ні, що ж це за відповідь? Ні, ти піди з моєї пам'яті, тоді я стану вільною..."

Крізь міський гамір усе виразніше, близьчись, чулися удари барабана і фальшуваті гуки труб. Повільно сунувся вантажний автомобіль з музикантами. Далі — відкрита похоронна машина, на ній труна вся у вінках, а по кутах платформи стояло четверо людей: троє чоловіків і одна жінка. Обличчя тих, що проводжали в останню путь покійного, були якісь дивно розгублені. "Дивний похорон... Дияволів б я запродала душу, аби дізнатися, чи живий він? Кого це ховають з такими дивовижними обличчями?..."

І раптом почула: "Берліоза Михайла Олександровича, голову МАСОЛІТу... Та дивний в них настрій! Везуть мерця, а думають лише про те, куди поділася його голова..."

Маргарита Миколаївна обернулася і побачила поруч невідомого громадянина: "Яка голова?..." Той, хто говорив, був невисокий на зріст, вогненно рудий, з іклом, у накрохмаленій білизні, в смугастому добротному костюмі, в лакованих черевиках і з котелком на голові. Краватка була яскрава, а з кишені стирчала обгризена куряча кістка.

"Сьогодні вранці в грибоєдовському домі голову мерця вкрали з труни..." — пояснив він. — Неймовірний скандал! Кому й навіщо потрібна ця голова!"

Маргарита подумала, що, мабуть, за труною йдуть літератори... "Так, так, вони

самісінькі!" — сказав незнайомець. Маргарита запитала, чи серед них немає критика Латунського? "Як же його може не бути? Он він з краю в четвертій шерензі. Попелястий... А ви, я бачу, ненавидите цього Латунського..." "Я ще декого ненавиджу, — відповіла Маргарита, — але про це нецікаво говорити..."

"Так, звісно, що тут цікавого, Маргарито Миколаївно!" — озвався незнайомець. Маргарита вразилася: звідки він її знає? Той відповів, що посланий до неї у справі: щоб сьогодні ввечері запросити в гості до одного дуже значного іноземця.

Маргарита розгнівалася: "Так ви вуличний звідник! Ідіть геть!" — сказала вона. "Дурепа!" — образився рудий і тієї ж миті промовив: "...Пітьма, що надійшла від Середземного моря, накрила ненависне прокураторові місто. Щезли висячі мости, які єднали храм зі страшною Антонієвою вежею, опустилася з неба хлань і залила крилатих богів над гіподромом, Хасмонеївський палац з бійницями, базари, караван-сараї, провулки, ставки... Пропав Єршалаїм — велике місто, наче і не було його у світі... Так пропадіть же ви пропадом з вашим обгорілим зшитком і сушеною трояндою! Сидіть тут на лаві сама і благайте його, щоб відпустив вас на волю, дав дихати повітрям, пішов би з пам'яті!.."

Побілівши обличчям, Маргарита повернулася до лави: "Я нічого не збагну, — тихо заговорила Маргарита. — Як ви могли дізнатися про мої думки?.." Чужинець назвався Азazelло, але більше нічого не хотів говорити. Маргарита благала хоч щось розповісти про майстра, чи живий він.

Азazelло заспокоїв: так, її коханий живий... А запрошено її до чужоземця цілковито безпечного і жодна душа не знатиме про ці відвідини. Про мету вона дізнається пізніше... Маргарита запитала, яка їй користь йти до незнайомця? "...Ви скористаетесь нагодою..." Маргарита зрозуміла, що дізнається про нього, і одразу вирішила: "Піду! Піду куди завгодно!"

Тоді Азazelло дістав з кишені круглий золотий футлярчик: "Сьогодні увечері, якраз о пів на десяту, завдайте собі труда, роздягнувшись догола, натерти цією маззю обличчя і все тіло. Далі робіть як знаєте, але не відходьте від телефону. О десятій я вам зателефоную..."

"Я йду на все заради нього, бо ні на що у світі більше не маю надії. Коли ви мене занапастите, вам буде ганьба! Я згодна доконати цю комедію з натиранням, згодна йти навіть до чорта в зуби!.." — сказала Маргарита.

Раптом Азazelло щось побачив позаду Маргарити. Вона обернулася, але нічого не угледіла. Тоді вона повернулася, але пояснень давати не було вже кому: співбесідник зник. Маргарита поспіхом побігла з Александрівського саду геть.

Розділ 20

КРЕМ АЗАЗЕЛЛО

Місяць у вечірньому чистому небі висів повний, проглядаючи крізь віття клена. Липи та акації помережили землю в саду складним візерунком плям. Трійчасте вікно в башті, розчинене, але завішене шторою, світилося шаленим електричним світлом. У спальні горіли всі вогні.

Маргарита Миколаївна сиділа перед трюмо в самому купальному халаті і в чорних черевичках, не зводячи очей з годинника. Нарешті довга стрілка впала на двадцять дев'яту хвилину десятої. Серце Маргарити стріпнулося, так що вона не змогла навіть відразу взятися за футлярчик. Опанувавши себе, Маргарита відкрила його й побачила масний жовтуватий крем. Від нього тхнуло болотом. Кінчиком пальця Маргарита поклала невелику грудочку крему на долоню і почала втирати крем у лоб і щоки. Крем легко мастився і, як здавалося, одразу ж й випаровувався.

Повискубувані пінцетом брови погустішали і чорними рівними дугами пролягли над позеленілими очима. Тонка зморшка на лобі зникла без сліду. Зникли і жовтенькі тіні коло скронь, і дві ледве помітні павутинки довкола зовнішніх кутиків очей. Шкіра налилася рівною рожевою барвою, чоло стало біле й чисте... На тридцятирічну Маргариту з люстра дивилася від природи кучерява, чорноволоса жінка років двадцяти, яка нестримно реготала, показуючи зуби.

Насміявшись, Маргарита вискочила з халата одним скоком, зачерпнула легкий масний крем і сильними рухами почала втирати його в шкіру тіла. Воно одразу порожевіло й загорілося. Потім умить м'язи рук і ніг стали пружними, а потім тіло Маргаритине втратило вагу.

"Ну й крем! Ну ж і крем!" — закричала Маргарита. Вона перемінилася не тільки зовні. Тепер у ній у всій, у кожній часточці тіла збулькувала радість, і вона відчувала, як ці бульки поколюють і лоскочуть усе її тіло. Маргарита відчула себе вільною від усього і збагнула, Що сталося саме те, про що їй вранці говорило передчуття. І що вона покидає віллу і своє дотеперішнє життя назавжди.

І вона, оголена, стала підлітати час від часу в повітря, потім перебігла до чоловічого кабінету. На вирваному з нотатника аркушику вона написала:

"Прости мене і якнайшвидше забудь. Я від тебе йду навіки. Не шукай мене, це марна справа. Я стала відьмою від горя і біди, що впали на мене. Мені час. Прощавай.

Маргарита".

Потім Маргарита прилетіла в спальню. "Як ви це робите, Маргарито Миколаївно?" — здивувалася Наташа. "Це крем! Крем, крем!" — відповіла Маргарита.

...У цей час звідкись із іншого боку провулка, з відчиненого вікна, вирвався і полетів гучний віртуозний вальс, і почувся гуркіт машини, яка підкотилася до воріт. Маргарита нетерпляче чекала дзвоника Азazelло... А коли він зателефонував, відповіла: "Любий, любий Азazelло!"

"Вже час! Вилітайте. Коли будете пролітати над ворітьми, прокричіть: "Невидима!" Потім політайте над містом, а там на південь, геть з міста, і просто на річку. На вас чекають!" — сказали в слухавці.

Маргарита повісила слухавку, і тієї миті в сусідній кімнаті щось дерев'яно застукало і почало битись у двері. Маргарита розчахнула їх, і щітка для підлоги, щетиною догори, танцюючи, влетіла в спальню. Маргарита верескнула від захвату і вискочила на щітку верхи. Тут тільки у вершниці промайнула думка, що вона в цій метушні забула одягтися. Вона скоком дісталася до ліжка і схопила якусь блакитну

сорочку. Змахнувши нею, як штандартом, вона вилетіла у вікно.. І вальс над садом заgrimів ще гучніше.

"Прощайте назавжди! Я відлітаю!" — гукала Маргарита. Тут вона усвідомила, що сорочка їй ні до чого і залишилася голою... "Прощай, Наташо!" — прокричала Маргарита і смикнула щітку. "Невидима! Невидима!" — ще гучніше крикнула вона і поміж віттям клена, яке вдарило її по обличчю, понад ворітьми вилетіла у провулок. І слідом за нею полетів неймовірно шалений вальс.

Розділ 21

ПОЛІТ

Невидима і вільна! Невидима і вільна! Пролетівши своїм провулком, Маргарита потрапила у наступний... Третій провулок вів просто до Арбату.... Вона трохи промахнулася і плечем вдарилася об якийсь світляний диск... У кінці провулка її увагу привернуло пишне громаддя восьмиповерхового будинку. "Дім Драмліту". Узявши щітку під пахву, Маргарита увійшла у двері і побачила поряд із ліфтом чорну велику дошку, а на ній номери квартир і прізвища мешканців. Піднявшись у повітря вище, вона нетерпляче почала читати прізвища: Хустов, Двобратський, Квант, Бескудніков, Латунський...

"Та це ж він занапастив майстра! Латунський — вісімдесят чотири..." — сказала собі Маргарита. І почала шукати, де живе Латунський. Ось наліво — 82, направо — 83, ще вище, наліво — 84! Ось і картка "О. Латунський".

Маргарита зіскочила зі щітки, подзвонила раз, другий, третій. Ніхто не відчиняв. Тоді Маргарита повернулася назад, визначаючи вікна квартири саме Латунського. Впевнившись, вона піднеслася у повітря і за кілька секунд вже входила в розчинене вікно до неосвітленої кімнати... Кажуть, що й досі критик Латунський блідне, згадуючи той жахливий вечір і святобливо вимовляє ім'я Берліоза...

...Коли Маргарита повернулася з кухні, у неї у руках був важкий молоток. Гола й невидима Маргарита стримувала себе, руки її трусилися від нетерплячки. Старанно націлившись, Маргарита вдарила по клавішах рояля, і по всій квартирі загучав перший жалібний зойк. Надривно лунав ні в чому не винний беккерівський кабінетний інструмент. Клавіші в ньому провалювалися, кістяні накладки відскакували... Інструмент гув, хрипів, дзвенів, вив. Зі звуком револьверного пострілу тріснула під ударом молотка верхня полірована дека. Важко дихаючи, Маргарита рвала і м'яла молотком струни...

У ванній вже бігла вода. З кухні в коридор уже мчав потік. Шльопаючи босими ногами у воді, Маргарита відрами носила воду з кухні в кабінет критика і виливала її в шухляди письмового столу. Розламавши молотком дверцята шафи в кабінеті, витягла у спальні із дзеркальної шафи костюм критика і втопила його у ванні. Повну чорнила чорнильницю вилила в пишно підбите двоспальне ліжко. Руйнування, які вона вчиняла, давали їй гостру насолоду...

...Коло будинку вирувало. Бігали і щось вигукували люди. Серед них уже мелькали міліціонери... Але подальше вже не цікавило Маргариту. Примірявшись, щоб не

зачепитися за якийсь дріт, вона міцніше затисла щітку і вмить опинилась вище неfortunного будинку. Провулок під нею похилився набік і провалився вниз. Маргарита ще пришвидшила щітку, і все скупчення дахів кануло під землю, а замість нього з'явилося озеро тремтливих електричних вогнів... За секунду Маргарита помітила, що вона сам на сам з місяцем, який летів вище і лівіше від неї...

Тієї ж миті Маргариті саянула думка, що даремно вона так несамовито жене щітку. І що вона позбавляє себе змоги бодай що розгледіти. Маргарита нахилила щітку щетиною вперед і, уповільнившись, пішла до самої землі. Маргариту вже обдавало пахощами зазелених лісів. Вона летіла над самісінькими туманами росяного луку, потім над ставком... Важкий шум розпорюваного повітря почувся позаду. Маргариту наздогнала Наташа.

Вона гола-голісінька, намащена Маргаритиним кремом, з розвіяним за вітром волоссям, летіла верхи на гладкому кнурові, який затис у передніх лапах портфель. Добре приглянувшись, Маргарита впізнала у кнурові сусіда, Миколу Івановича. "Серденько, Маргарито Миколаївно! Королева моя французька, адже я і йому намазала лисину, і йому! Та ж і ми хочемо жити і літати! Простіть мене, повелителько, та я не повернуся, ні за що не повернуся!"

Далі вони полетіли разом...

Маргарита продовжувала летіти повільно в пустельній і невідомій місцевості. Вона відчувала близькість води і здогадувалася, що мета недалеко. Сосни розійшлися, і Маргарита тихо підлетіла до крейдяного урвища. За ним унизу в тіні лежала ріка. Тріпотіло світло від вогнища, снували якісь постаті. Здавалося, що звідти долинає якась веселенька музика.

Маргарита зіскочила з урвища і швидко дісталася до води. Вода надила її після повітряної гонитви. Легке її тіло, як стріла, розкраяло воду, а стовп води викинуло мало не до самого місяця...

Тільки-но Маргарита торкнулася вологої трави, музика під вербами зазвучала дужче і веселіше спалахнули іскри над вогнищем. Під гіллям верб, усипаних ніжними пухнастими сережками, сиділи жаби і грали на дерев'яних дудах бравурний марш на пошанування Маргарити. Прозорі русалки зупинили свій танок над річкою і замахали Маргариті водоростями. Голі відьми вишикувалися і почали присідати та вклонятися придворними поклонами. Хтось козлоногий підлетів і припав до руки, розкинув на траві шовк, поцікавився, чи добре купалося королеві, запросив прилягти й відпочити.

Потім їй подали машину. На острів впала булана відкрита машина, на шоферському місці сидів чорний довгоносий грак у фуражці і в рукавицях з відлогами. Маргарита опустила на широке задне сидіння. Острів зник, зникла річка, Маргарита помчала в Москву.

Розділ 22

ПРИ СВІЧКАХ

Рівне гудіння машини, яка високо летіла над землею, заколисувало Маргариту. Стуливши повіки, вона віддала обличчя вітру і думала із сумом про покинутий нею

невідомий берег річки... Після всіх див і чаклунств вона вже здогадувалася, до кого саме її везуть, але це не викликало в ній страху. Надія на те, що там їй поталанить повернути своє щастя, робила її безстрашною.

Висадивши Маргариту, яка ні про що не питала, коло одного з надгробків безлюдного кладовища в районі Дорогомилова, грак запустив машину, спрямувавши її просто в яр, де вона з гуркотом і згинула.

Тієї ж миті від одного з пам'ятників відокремилася чорна тінь — Азazelло. Він рухом запросив Маргариту сісти на щітку, сам скочив на довгу рапіру, вони стрімко злетіли і за кілька секунд, не побачені жодною живою душею, опустилися коло будинку №302-біс на Садовій вулиці. Маргарита зі своїм проводирем була біля дверей квартири №50. Дзвонити не стали, Азazelло безгучно відкрив двері своїм ключем.

Перше, що вразило Маргариту, це та п'ятьма, в яку вона потрапила. Тієї ж миті попереду заблищав вогник якоїсь лампадки... Почали підніматися якимись широкими приступками, і Маргариті здалося, що їм не буде кінця... Вогник наблизився впритул, і Маргарита побачила освітлене обличчя Коров'єва-Фагота.

Щоправда, зовнішня подoba його змінилася. Вогник відбився не в надтріснутому пенсне, а в моноклі, щоправда, також надтріснутому. Вусики на нахабній мармизі були підкручені і намащені, він був убраний у фрак.

Маг, регент, чародій, перекладач чи біс його зна хто — словом, Коров'єв — уклонився і, широко повівши лампадкою в повітрі, запросив Маргариту йти слідом за ним. Азazelло зник.

Маргарита збагнула, що вона перебуває в просто неосяжній залі, та ще й з колонадою, темною і, з першого враження, безкінечною.

Коло якоїсь канапки Коров'єв зупинився, поставив свою лампадку на якусь тумбу, рухом запропонував Маргариті сісти, а сам примостився поруч. Він відрекомендувався: "Коров'єв. Вас дивує, що немає світла? Просто мессієр не любить електричного світла, і ми вдамося до нього в найостанніший момент. І тоді його не бракуватиме..."

Та Маргариту найбільше цікавило, де усе це вміщається. "Найпростіше зі всього! — відповів Коров'єв. — Тому, хто знається на п'ятому вимірові, нічого не варто розсунути приміщення до бажаних розмірів, до чорт знає яких меж! ...Але вертаймося до справи, Маргарито Миколаївно. Ви жінка вельми розумна і, безперечно, вже здогадалися про те, хто наш хазяїн... Щорік мессієр дає один бал. Він зветься весняним балом повні, або балом ста королів... так ось: мессієр парубкує, як ви, певно, розумієте й самі. Але потрібна господиня... Усталилася традиція — господиня балу має неодмінно називатися Маргариток), по-перше, а по-друге, вона має бути з місцевих. Сто двадцять одну Маргариту знайшли ми в Москві, а, чи вірите, — жодна не придатна. Ви не відмовитесь перебрати на себе цей обов'язок?"

Маргарита погодилася. Вони пішли між колонами і нарешті дісталися якоїсь іншої зали, в котрій чомусь пахло лимонами. Коров'єв порадив їй ніколи нічого не боятися і сказав, що бал буде бучний. Приїдуть особи, влада яких колись була дуже велика, але усі вони дуже малі у порівнянні з мессієром. До того ж він сказав, що Маргарита й сама

— королівської крові.

"О королево, питання крові — найскладніші питання у світі! — сказав Коров'єв. — І якби розговорити декотрих прабабусь, а особливо тих, що мали репутацію скромниць, предивні таємниці розкрилися б. Я ані трохи не схиблю, якщо, кажучи про це, нагадаю примхи тасованої колоди карт. Є речі, у яких цілковито неспроможні ані бар'єри між станами, ані кордони між державами. Вгадайте: одна з французьких королев, що жила в шістнадцятому сторіччі, напевно, страшенно вразилася б, якби хтось сказав їй, що її премилу прапрапраправнучку я через багато літ вестиму під руку в Москві бальними залами... Але ми прийшли!"

Коров'єв задув свою лампадку, і вона зникла в нього з рук... Двері розчинилися. Кімната була дуже невелика. Маргарита побачила дубове ліжко з брудними простирадлами і подушкою. Перед ліжком стояв дубовий на різьблених ніжках стіл, на якому містився канделябр із гніздами у вигляді пташиних лап із кігтями. У цих семи золотих лапах горіли товсті воскові свічі. На столику була велика шахівниця з фігурками, надзвичайно мистецьки виробленими... У кімнаті тхнуло сіркою та смолою.

Серед присутніх Маргарита одразу впізнала Азazelло, який тепер був зодягнений у фрак і стояв коло спинки ліжка. Гола відьма, Гелла, котра так збентежила буфетника Вар'єте, сиділа на килимку коло ліжка, мішаючи щось в каструлі.

Окрім них у кімнаті був ще величезний чорний котяра, який сидів на високому табуреті перед шаховим столиком і тримав у правій лапі шахового коня. Гелла підвелася і вклонилася Маргариті. Те саме зробив і кіт, зіскочивши з табурета, ... шаркаючи правою задньою лапою. Він упустив коня і поліз за ним під ліжко.

На ліжку сидів той, кого ще зовсім недавно бідолашний Іван на Патріарших переконував у тому, що диявола не існує.

Два ока уп'ялися Маргариті в обличчя. Праве із золотою іскрою на дні, ліве — порожнє і чорне, як вузьке вушко голки, ніби вихід у бездонну криницю. Воландове обличчя було скошене набік, правий кутик рота відтягнуто донизу, на великому лобі були зморшки. Шкіру ніби навечно спалила смага.

Воланд був у самій нічній довгій сорочці, брудній і залатаній на лівому плечі. Одну ногу він підібгав під себе, другу витягнув на ослінчик. Коліно цієї темної ноги Гелла натирала якоюсь маззю. Ще розгледіла Маргарита на розкритих безволосих грудях Воланда вирізаного з чорного каменя жука на золотому ланцюжку і з якимись письменами на спинці. Коло Воланда на ліжку стояв дивовижний, наче живий і освітлений з одного боку сонцем, глобус.

"Вітаю вас, королево, і прошу дарувати мені оцей домашній убір..." — голос Воланда був низький і хрипкий. Він узяв з ліжка довгу шпагу. Нахилився, поворушив під ліжком і сказав: "Вилізей! Партія відміняється. Прибула гостя!"

Маргарита заперечила: не треба переривати гру. Шахові журнали заплатили б добрячі гроші, аби тільки дістати змогу її надрукувати. Воланд сказав до себе: "Так, має рацію Коров'єв! Як примхливо тасується колода! Кров!"

Він простягнув руку і поманив до себе Маргариту, посадив на ліжко поруч з собою:

"Ну, якщо ви так чарівливо люб'язні, а я нічого іншого не чекав, так будьмо без церемоній... — Він нахилився до краю ліжка і крикнув: — І довго буде тривати оце блазенство під ліжком? Ні, я бачити не можу цього блазня. Подивіться, що він там, під ліжком, зробив із собою!" — Викачаний у пилюці кіт, стоячи на задніх лапах, тим часом вклонявся Маргариті. Тепер на шиї кота опинилася біла краватка-метелик, а на грудях перламутровий дамський бінокль на ремінці. Окрім того, вуса кота було визолочено...

"Шах королю", — сказав Воланд. "Будь ласка..." — кіт почав дивитися на дошку у бінокль.

Воланд представив Маргариті свій почет: оцей, що клеїть дурня, — кіт Бегемот, з Азazelло та Коров'євим Маргарита вже була знайома, слугиня Гелла — метка і кмітлива. "Оце й усі — товариство невелике, розмаїте і нелукаве..." — Воланд замовк і почав повертати перед собою свій глобус, вироблений так майстерно, що сині океани на ньому ворухилися, а шапка на полюсі лежала, неначе справжня, крижана і сніжна.

На шахівниці тим часом живі фігури змішалися: знервований король у білій мантиї тупцював на клітинці, здіймаючи у відчаї руки, троє білих пішаків з алебардами розгублено дивилися на офіцера, що розмахував шпагою і вказував уперед, де у суміжних клітинах було видно чорних вершників Воланда.

Бегемот програвав. Він почав корчити гримаси і підморгувати своєму королю, роблячи усілякі витівки. "Нічого не допомагає", — докинув Коров'єв. "Ну, і довго це триватиме? Шах королю. Король на клітинці Г-два", — не дивлячись на дошку, сказав Воланд. Він бачив, що кіт махлює...

"Підлотник... ти здаєшся чи ні?" — гукнув пронизливим голосом Воланд. Кіт поклав лікті на стіл, уткнув вуха в лапи і почав думати. Нарешті він сказав: "Здаюсь. Але виключно тому, що не можу грати в атмосфері цькування з боку зловмисників!" — він підвівся, і шахові фігурки полізли в скриньку.

Потім Маргарита втирала у хворе Воландове коліно якесь гаряче вариво, яке палило руки... Воланд запитав, чи є в неї якась печаль, яка труїть душу? "Ні, мессіре, нічого цього немає", — відповіла розумниця Маргарита.

"Кров — великий чинник", — невідомо чому весело сказав Воланд і показав їй свій глобус: "Ось берег океану... Він наливається вогнем... Там почалася війна. Якщо ви наблизите очі, ви побачите й подробиці..."

Тут Азazelло примітив сторонніх — кнура та Наташу. Воланд дозволив їй залишитися коло Маргарити, а кнура наказав відправити на кухню. "Тут непорозуміння, вона, бачите, мазнула його кремом..." — заступилася Маргарита. "Хто його різатиме? Хай посидить разом із кухарями, оце й усе! Не можна ж пустити його у бальну залу!" — відповів Воланд.

Азazelло нагадав, що надходить північ. Воланд запросив: "Прошу вас... Наперед вдячний вам. Не розгублюйтесь і нічого не бійтеся. Нічого не пийте, окрім води..."

Маргарита піднялася з килимка, і тоді в дверях виник Коров'єв.

Розділ 23

ВЕЛИКИЙ БАЛ У САТАНИ

Надходила північ, доводилося поспішати. Маргарита невиразно бачила довколишнє. Запам'яталися свічки і самоцвітний якийсь басейн. Коли Маргарита стала на дно басейну, Гелла і Наташа, що допомагали їй, обдали Маргариту якоюсь гарячою, густою і червоною рідиною. Маргарита відчула солоний смак на губах і зрозуміла, що її миють кров'ю. Кривава мантия змінилася густою трояндовою олією. Потім Маргариту кинули на кришталеве ложе і стали до блиску розтирати якимось великим зеленим листям. Тут з'явився кіт і заходився допомагати.

Маргарита не пам'ятає, хто пошив їй із пелюсток білої троянди черевички і як ці черевички самі собою позастібалися золотими пряжками. Якась сила підкинула Маргариту і поставила перед дзеркалом, в її волоссі сяйнула королівська діамантова корона. Звідкілясь узявся Коров'єв і повісив на груди Маргариті важке, в овальній оправі зображення чорного пуделя на ланцюгу...

"Нічого, нічого! — вимовляв Коров'єв. — Дозвольте, королево, дати вам останню пораду. Гості будуть різні, але жодному, королево Марго, ані тіні переваги! Помітять, помітять у ту ж мить! Треба полюбити його, полюбити, королево! Сторицею буде винагороджена за це господиня балу. І ще: не проминіть жодного! Хоча б усмішечку, як не стане часу кинути слово, хоча б легесенький порух голови. Все, що завгодно, аби не брак уваги. Від цього вони захиріють..."

Тієї ж миті Маргарита в супроводі Коров'єва і Бегемота ступила в цілковиту темряву...

"Бал!" — пронизливо верескнув кіт, Маргарита скрикнула. Бал вибухнув світлом, а водночас звуком і запахом. Маргарита побачила себе в тропічному лісі.

Потім невисока стіна білих тюльпанів виросла перед Маргаритою, за нею вона побачила незліченні вогники і Перед ними білі груди й чорні плечі людей, зодягнутих у фраки. Оркестр у добрих півтори сотні музик грав полонез.

Чоловік у фракові, який вивищувався над оркестром, побачивши Маргариту, зблід, заусміхався і враз помахом руки підвів весь оркестр. Він вклонився низько, широко розкинувши руки, і Маргарита помахала йому рукою. "Гукніть йому: "Вітаю вас, королю вальсів!"" — прошепотів Коров'єв.

Маргарита вигукнула це і подивувалася тому, що голос її перекрив оркестр. Чоловік від щастя скинувся і ліву руку приклав до грудей... Тут були лише світової слави музики. Ліворуч, за першим пультом скрипок був В'етан... "Диригент — Йоганн Штраус! — закричав кіт. — І хай мене повісять на ліані, якщо на якомусь балу будь-коли грав такий оркестр!..."

У наступній залі не було колон, замість них стояли стіни червоних, рожевих, молочно-білих троянд — з одного боку, а з другого — стіна японських камелій. Поміж цих стін били, шумуючи, фонтани, і шампанське вирувало бульбашками в трьох басейнах, серед яких один був прозоро-бузковим, другий — рубіновим, третій — кришталевим. У стіні проступив вилом і на ньому на естраді гарячкував чоловік у червоному з ластів'ячим хвостом фраці. Перед ним нестерпно надсаджувався джаз. Угледівши Маргариту, диригент зігнувся перед нею і верескнув: "Алілуя!"

Нарешті вилетіли у передпокій. Очі тут сліпли від світла, що лилося з кришталевих виногрон. Маргариту поставили на чільне місце. Коров'єв і Азazelло стояли біля них в парадних позах. У спину віяло холодом — з мармурової стіни позад Маргарити било шумуюче вино і стікало у крижаний басейн. Коло лівої ноги вона чула щось тепле і кошлате. Це був Бегемот.

Зі здорового каміна вискочила шибениця, на якій теліпався труп. Він зірвався з мотузки і з нього вискочив чорноволосий красень у фрак та в лакованих черевиках — пан Жак з дружиною. "Рекомендую вам, королево, це один з найцікавіших чоловіків! Фальшувальник грошей, державний зрадник, непоганий алхімік. Уславився тим, що отруїв свою коханку!"

Маргарита подивилася вниз і побачила, як щезли у бічному ході шибениця і труна. Потім з каміна з'явився безголовий, з відірваною рукою, скелет і перетворився на чоловіка у фрак.

"Королева у захваті!" — кричав Коров'єв. До них піднявся сходами одинак у фрак. "Граф Роберт, досі привабливий. Був коханцем королеви і отруїв свою дружину", — шепнув Коров'єв.

З каміна повипадали, тріскаючись, три домовини, далі майже цілковито розкладений труп. Потім наблизилася сухенька скромна дама в дерев'яному чоботі на лівій нозі з широкою зеленою пов'язкою на шії.

"Найчарівніша і найповажніша пані Тофана. Зажила слави серед молодих неаполітанок, які збайдужіли до своїх чоловіків... Тофана продавала їм якусь водичку, яку ті підливали у суп... і ставали вільними, як весняні квіти. На нозі в неї іспанський чобіток, а зелена пов'язка від того, що тюремники, дізнавшись про мало не п'ять сотень зниклих з Неаполя і Палермо чоловіків, які заважали дружинам, зопалу придушили пані Тофану..." — проказував Коров'єв.

У повітрі вже стояв гомін, з бальних зал виплескувалася музика.

"А ця нудна жінка, Фріда, — шепотів Коров'єв — скаржитесь на свою хусточку. Її камеристка тридцять років кладе їй на ніч на столик носовичок. Прокинеться — хусточка тут. Вона і в річці її топила, і палила — ніщо не допомагає. Колись вона служила в кав'ярні, побула з хазяїном у коморі і через дев'ять місяців народила хлопчика, занесла його у ліс і засунула йому в рот хусточку та й закопала дитину. На суді вона казала, що їй нічим годувати немовля..." Маргарита сказала, що намагатиметься припинити страждання Фріди, бо була здивована, чому не засудили хазяїна кав'ярні.

Коров'єв продовжував представляти гостей: ота маркіза отруїла батька, двох братів і двох сестер через спадщину... А он імператор Рудольф, чарівник і алхімік... А он та дама — московська швачка, яка зробила дві дірочки в своєму ательє, і всі її клієнтки знали про це і були у захваті від того! А той мрійливий юнак продав дівчину, яка його покохала, в публічний дім... Та Маргариту не цікавили ні Калігула, ні Мессаліна, ні Малюта Скуратов.

Потік гостей порідшав, тепер Маргариті треба було облетіти зали, щоб гості не

вважали себе покинутими. В кімнаті з басейном, де грав раніше оркестр короля вальсів, тепер був мавпячий джаз. Орангутанги дули у блискучі сурми, два гамадрили грали на роялях, а живі оксамитні метелики пурхали над танцюристами, зі стелі сипалися квіти і замість свічок пливли в повітрі світлячки та болотяні вогні...

"Останній вихід, — прошепотів Коров'єв, — і ми вільні..."

На помості навпроти себе Маргарита побачила Воланда. На ньому була та сама брудна сорочка, ноги у стоптаних капцях. Він спирався замість тростини на шпагу. Азazelло підніс Воландові тацю з головою Берліоза.

Воланд звернувся до голови, в якій здригались повіки: "Михайле Олександровичу, все сповнилося, чи не так? Голову відтяла жінка, засідання не відбулося — це факт. А факт — найупертіша у світі річ! Та вас цікавить подальше. А ще ви були прихильником теорії, що після того, як голову відтято, людина відходить у небуття! Мені приємно на цьому балі засвідчити через моїх гостей, що це не так. Втім, оскільки всі теорії варті одна одної, ви відійдете у небуття!.."

Воланд доторкнувся до Берліозової голови шпагою і перетворив її на чашу, з якої і випив за буття... Він пив яскраво-червону кров. І сталася метаморфоза. Щезла латана сорочка та стоптані черевики. Воланд з'явився в чорній хламиді зі шпагою. Він наказав випити і Маргариті, в якій від того запаморочилося в голові...

"Не бійтеся, королево, — почула вона шепіт. Кров ця давно ввійшла в землю, і на тому місці росте виноград..." Маргарита зробила ковток. Їй здалося, що закричали півні. Гості у фраках розсипалися на порошок. Зникли колони, фонтани, тюльпани та камелії. Залишилося, що було, — вітальня, у яку з прочинених дверей випадала смужечка світла. І в ці прочинені двері й увійшла Маргарита.

Розділ 24

ВИЛУЧЕННЯ МАЙСТРА

У спальні Воланда все було, як і до балу. Воланд у сорочці сидів на ліжку, Гелла наготувала вечерю. Воланд показав Маргариті, щоб вона сіла поруч, і запитав, чи не сильно вона втомилася. Кіт налив їй у склянку якоїсь прозорої рідини і обурився, коли Маргарита сплутала чистий спирт з горілкою. Вони випили за святкову ніч повні. Живе тепло потекло по нутрощах Маргарити, до неї повернулися сили.

Бегемот відрізав шмат ананаса, посолив його, поперчив, з'їв, після чого випив другу стопку, за що отримав аплодисменти. Кусаючи м'ясо, Маргарита дивилася, як Бегемот намащував гірчицею устрицю. Вони розмовляли про чари і розмах балу, і Маргарита виказала сумнів, що зовні ніхто не чув звуків балу, їй здалося, що хтось стежив за ними.

Заговорили про те, чи влучно стріляє Азazelло, й він відповів, що досить пристойно стріляє — дивлячись у що, бо це різні речі — розбити молотком шибку критикові Латунському чи влучити йому ж у серце. Тут Воланд запитав, хто такий критик Латунський, і Маргарита зізналася, що вчора знівечила його квартиру з помсти за те, що він занапастив майстра...

Коров'єв дістав з шухляди винуву сімку і попросив Маргариту назначити те місце,

куди треба стріляти. Азазелло витяг чорний автоматичний пістолет і, не обертаючись, вистрелив. Визначене Маргариток" місце було пробите! Коров'єв сказав, що не перейшов би дорогу Азезелло навіть тоді, коли в нього не було б жодного пістолета. Кіт насупився і вирішив перевершити рекорд Азазелло. Він узяв два револьвери і вистрелив, і однією кулею влучив у руку Гелли та у сову на каміні й у розбитий годинник...

Час добігав шостої години ранку. Маргарита вирішила вже йти, їй раптом незручно стало бути голою. Воланд стягнув з ліжка свій халат, і Коров'єв накинув його Маргариті на плечі. Маргарита подякувала і одразу відчула себе ошуканою. Її не утримували і нічого не пропонували. Тож вона вирішила бігти звідси — і в річку головою. Раптом Воланд зупинив її і запитав, чи не хоче вона чогось сказати на прощання. Та Маргарита відповіла, що була втішена балом і охоче зробить це ще раз... Воланд залишився задоволений.

"Так і треба! — сказав він. — Ми вас випробовували. Ніколи і нічого не просіть, особливо в тих, хто дужий за вас. Самі запропонуйте і самі все дадуть!.. Отже, які збитки від Моїх гостей, кажіть! Тепер вже без церемоній!"

Тоді Маргарита попросила... ні, не про себе... Вона сказала: "Я хочу... щоб Фріді більше не підносили ту хусточку, якою вона задушила свою дитину..." "Я вже не знаю, що маю чинити, — відповів Воланд. — Лишається тільки затикати ганчір'ям усі шпарини, щоб сюди не лізло милосердя! Ви, виходячи з усього, людина добра, високоморальна? "

"Ні, — відповідала Маргарита. — Я попросила вас за Фріду, бо необачно подала їй надію. Вона чекає, мессіре... Ви зробите це?" Воланд сказав, що це Маргарита зробить сама. "Фріда! — гукнула Маргарита і сказала голій жінці, що вбігла до кімнати, просто і велично: — Тебе прощають..."

Фріда зойкнула і впала на долівку перед Маргаритою. Воланд махнув рукою, і Фріда щезла з очей. "Що ж, Бегемоте, — заговорив Воланд. — Не будемо наживатися на вчинках непрактичної людини у святкову ніч! Що ви, Маргарито, хочете для себе?"

Маргарита зажадала, щоб їй зараз же, цієї миті, повернули коханця, майстра. Тієї ж миті здійнявся вітер, штора на вікні розкрилася і від далекого місяця простягнулася стежка світла, і в ній був майстер — у лікарняному халаті і капцях. Маргарита кинулася цілувати його у лоб, губи, щоки, довго стримувані сльози бігли по її обличчю.

Майстер був відсторонений, хворий, він вирішив, що в нього почалися галюцинації. Коров'єв підсунув йому стілець, а на Маргариті якимось чином з'явився чорний плащ. Воланд наказав дати майстру випити. Недужий взяв склянку і випив. Склянка розбилася біля його ніг... тут він впізнав Маргариту, а після другої склянки його очі ожили і проясніли.

"Хто ви такий і звідки?" — запитав Воланд. "Я тепер ніхто, — відповів майстер, — я душевнохворий, з дому скорботи..." Маргарита заплакала і попросила Воланда вилікувати майстра.

...Воланда майстер одразу пізнав: про нього розповідав йому Іван Бездомний... Він

пояснив, що Маргарита називає його майстром тому, що вона високої думки про його роман про Понтія Пілата... Воланд забажав почитати роман, та Маргарита не могла його дати, бо майстер спалив його. Воланд не повірив. "Рукописи не горять", — сказав він і наказав Бегемоту подати собі роман. Кіт схопився зі стільця, і всі побачили, що сидів він на купі рукописів. Маргарита побачила примірник і скрикнула: "Всемогутній! Всемогутній!", бо це й був спалений роман майстра.

Воланд узяв рукопис, перевернув його, відклав убік і подивився на майстра й Маргариту. "Кажіть же, чого вам потрібно?" І Маргарита відповіла: "Прошу знову повернути нас у підвал у провулку на Арбаті, і щоб лампа засвітилася, і щоб все стало, як було..." Майстер розсміявся: навіщо слухати бідну жінку, взагалі не буває, щоб стало так, як було!

"Не буває! Та ми спробуємо", — відповів Воланд і покликав Азazelло. Тут зі стелі на підлогу обвалився громадянин в одній білизні, з валізою у руках і в кепці. Це був Алоїзій Могарич, який після статті Латунського написав скаргу з повідомленням про те, що майстер зберігає нелегальну літературу. Все це він зробив тому, що хотів перебратися в кімнату майстра, і навіть прибудував ванну.

"Геть!" — крикнув Азazelло, і Могарича перевернуло догори ногами і винесло зі спальні Воланда у вікно.

Майстер тим часом розглядав Воланда. Потім звернувся до кота, не знаючи, називати його "ви" чи "ти". "Даруйте... ви — той самий кіт, про якого розказував Іван, ви сідали у трамвай?" Кіт був дуже втішений гречним звертанням: котам чомусь кажуть "ти", хоча жоден з котів ніколи не пив брудершафту.

Коров'єв знайшов історію хвороби майстра і кинув її в камін. "Немає документа, немає і людини", — пояснив він. Потім знайшов домову книгу, у якій вже був прописаний Алоїзій Могарич, і дмухнув на сторінку. Напис зник, немов наснився. Який там Могарич? Жодного Могарича не було? Майстер заперечував: саме його, майстра, й нема, бо в нього немає документів... Та Коров'єв вибачився і подав майстрові документ і навіть повернув Маргариті її особисті речі: зошит з обсмаленими краями, висохлу троянду, фотографію та ощадну книжку — десять тисяч, що їх внесла Маргарита Миколаївна. "Нам чужого не треба, мені швидше лапи повідсихають, аніж доторкнусь до чужого..." — пояснив він.

Подумали й про почет Маргарити: Наташу, на її прохання, залишили відьмою, Миколу Івановича відпустили, видавши довідку про те, що "пред'явник цього перебував згадану ніч на балу в сатани, будиши залучений туди як засіб пересування з поясненням виду засобу у дужках: кнур". Підписана була довідка так: "Бегемот". Навіть Варенуха був відпущений, тільки Азazelло узяв з нього слово, що він не буде грубіянити і брехати по телефону.

"Отож ви знову у арбатський підвал? А хто ж закінчить роман?.." — запитав Воланд. Та майстер відмовлявся його дописувати. "Ваш роман ще принесе вам несподіванки..." — передрік Воланд. На згадку про себе він подарував Маргариті золоту підкову. Вони попрощалися і вирушили додому: Маргарита в чорному плащі, майстер у лікарняному

халаті. Вони затрималися на сходах, бо Маргарита Миколаївна забула підкову, повернулася і побачили ту саму Аннушку, що пролила масло.

Аннунжа, яку всі у будинку прозивали чумою за здатність зчиняти скандали, із подивом дивилася, як згори, з квартири №50, бігли чоловік у самій білизні, що вилетів у вікно догори ногами, чоловік з борідкою і поросячим обличчям, потім третій, у толстовці, потім хтось хромий у чорній шапочці, якого вела дамочка у чорній рясі та подертих черевиках. За ними йшли зовсім гола дамочка із валізою у руках, біля якої йшов здоровезний чорний котяра, та невисокий чужоземець з кривим оком, який накульгував. "Оце так квартира!" — подумала Аннушка і тут почула, як щось впало на підлогу. Тільки-но компанія зійшла, вона почала нишпорити у напівтемряві і знайшла щось у серветці. Та один з тих, хто проходив повз неї, повернувся і став вимагати підківку із серветкою. Аннушка віддала знайдене і почула: "Я вам якнайглибше вдячний, мадам. Мені ця підківка дорога як пам'ять. Ось вам двісті рублів за знахідку..." Іноземець миттю опинився внизу і гукнув звідти: "Як щось знайдеш, стара відьмо, здавай у міліцію, а не ховай за пазуху!" Аннушка виглянула у двір, але там вже нікого не було...

За годину у підвалі маленького будиночка у першій кімнаті все було так само, як до тієї страшної ночі минулого року. На столі під оксамитовою скатертиною, під лампою з абажуром, стояли конвалії. За столом сиділа Маргарита і тихо плакала від пережитого. Рукопис, знищений вогнем, був перед нею. У сусідній кімнаті спав майстер.

Маргарита знайшла місце, яке перечитувала перед побаченням з Азazelло. Майнула навіть думка, що все це чаклунство, що зараз усе щезне... Маргарита шелестіла аркушами, розгладжувала їх, цілувала...

"...Пітьма, що надійшла з Середземного моря, накрила ненависне прокураторові місто..."

Розділ 25

ЯК ПРОКУРАТОР НАМАГАВСЯ ВРЯТУВАТИ ІУДУ З КИРІАФА

Пітьма, що надійшла з Середземного моря, накрила ненависне прокураторові місто. Щезли висячі мости, опустилася з неба хлань і залила крилатих богів над гіподромом, Хасмонеїський палац, караван-сараї, провулки, ставки... Пропав Єршалаїм — велике місто, наче його і не було на світі. Все пожерла пітьма... Дивовижну хмару пригнало з моря чотирнадцятого дня весняного місяця нісана. Мерехтливі спалахи викликали з безодні палац Ірода Великого, страхітливі безокі золоті статуї шугали в чорне небо. Знову зникав небесний вогонь і важкі удари грому заганяли золотих ідолів у пітьму.

Злива хлинула несподівано, гроза перейшла в ураган, який шматував сад, де розмовляли колись прокуратор і первосвященик. На балкон під колони заносило зірвані троянди, листя магнолій... У цей час під колонами перебував лише прокуратор.

Він лежав на ложі біля низенького столу з наїдками і вином у карафках. Коло ніг прокуратора була кривава калюжа з розбитої карафки. Прокуратор сам наливав собі вино в чашу, пив довгими ковтками, кришив хліб і глитав маленькими шматочками,

висмоктував устриць, жував лимон...

Минув якийсь час, завіса води почала тоншати. Ураган слабшав. Удари грому і блискавиці рідшали. Грозу відносило до Мертвого моря. До слуху прокуратора дійшли звуки сурм і цокіт копит — солдати поверталися з Лисої Гори. Почулися довгоочікувані кроки перед самим балконом. Чоловік у каптурі перейшов сад і ступив на мозаїчну підлогу балкона.

"Прокураторові здоров'я і радості!" — почув прокуратор латиною. Той, що прийшов, був геть мокрий. Йому висушили волосся, перевдягнули у багряний військовий плащ і перевзули у сухі сандалії.

Сонце повернулося в Єршалаїм. Фонтан ожив, голуби вибралися на пісок. Червону калюжу було витерто. Подали м'ясо. Пілат частував прибульця вином і наїдками. Чоловік був середнього віку, з приємним округлим лицем, м'ясистим носом і маленькими очима. Він похвалив тридцятилітнє прокураторове вино. Пили за кесаря, батька римлян — хай пошле йому бог довге життя. Прокуратор признався, що не любить Єршалаїм — найвідразніше місце на землі, не любить його свята, його магів, химерників, чарівників, зграї богомольців... Страшенно нудно чекати якогось кровопролиття!

Потім прокуратор наказав звітувати про страту — чи не виказував хто непокору, чи переконався гість у тому, що смерть засуджених дійсно настала? Гість відповів, що всім дали трунок, та Га-Ноцрі відмовився його пити — подякував та сказав, що не звинувачує нікого за те, що відібрано його життя. Поводився по-дивацькому: намагався зазирнути в очі то одному, то іншому, усміхався розгубленою посмішкою...

Прокуратор пожалкував, що не можна виявити прибічників Га-Ноцрі, і зажадав, щоб страченого поховали якнайшвидше і таємно. Розпитував про якогось Іуду з Киріафа, який начебто дістав гроші за те, що пригощав в себе божевільного страченого. Іуда — молодий і вродливий з великою хіттю до грошей... Прокуратор поділився з гостем своїм передбаченням: Іуду заріжуть цієї ночі! Нібито хтось з друзів Га-Ноцрі, обурений зрадництвом цього міняли з Киріафа, змовився забити зрадника сьогодні вночі, а гроші повернути первосвященникові із написом: "Повертаю клятві гроші". Прокуратор наказав охороняти Іуду, якого, безумовно, заріжуть сьогодні. Пілат згадав навіть про гроші, які начебто взяв у свого гостя під час виїзду, щоб винагородити натовп. Він зажадав звіту про погребіння Га-Ноцрі і вирішення справи Іуди з Киріафа...

Сонце вже сіло, настали сутінки.

Розділ 26

ПОХОВАННЯ

Можливо, сутінки були причиною того, що прокуратор круто перемінився — ніби постарів, згорбився, занепокоївся. Наближалася святкова ніч. Вже вдруge найшла на нього туга. Від болю лишився лише спомин. Він прагнув оманути себе.

Свиснув собаці на ім'я Банга. Пес зіп'явся на задні лапи, передні закинув на плечі хазяїну, лизнув йому щоку, влігся біля ніг. Пес ніби збагнув, що хазяїна спіткала біда.

Він втішав свого господаря, намагався всі нещастя зустрінути вкупі з ним...

Прокураторів гість, якого звали Афраній, попрямував у город і легко розшукав вуличку, яку називали Грецькою. Зайшов до крамниці, у якій торгували килимами, покликав жінку на ім'я Ніза. За п'ять хвилин він вже пішов, а Ніза хутко перевдяглася і крикнула служниці, що йде до Енанти.

У той час на подвір'я Каїфи йшов красень-молодик. Його обігнала тендітна жінка, яка йшла, ніби пританцьовуючи, обходячи молодика, на мить відкинула покривало... Молодик кинувся наздоганяти її. Він запитав, куди Ніза так поспішає, на що вона відповіла, що йде за місто, послухати соловейків. Молодик напросився супроводжувати вродливицю. Вона, побоюючись, що їх побачать разом, прошепотіла, куди саме йде — в Гефсиманію. Домовилися зустрітися в гроті.

Забувши, куди йшов, молодик кинувся до Гефсиманської брами. Дорога попід садами була безлюдною. Він намагався почути тихий шепіт води у гроті і тихо покликав Нізу... та замість чарівної жінки на дорогу вистрибнула чоловіча постать. Іуда сіпнувся і скрикнув.

"Скільки дістав? Кажі!" — запитала постать. "Тридцять тетрадрахм! Ось гроші! Беріть усі, та лишіть живим!" За спиною Іуди блискавично злетів ніж і вдарив під лопатку. Тіло його вдарилося об землю... Три тіні хитнулися і зникли. Вже за кілька секунд на дорозі нікого не було. Весь Гефсиманський сад гримів солов'їним співом. Куди поділися двоє Іудиних вбивць, не знає ніхто. А третій подався на берег Кедрону, сів на коня, перевдяг свій плащ і через південну браму в'їхав до Єршалаїма.

Місто було залито святковими вогнями. Над храмом палали небачені п'ятисвіччя. В середині палацу Ірода Великого панували морок і тиша. Прокуратор ліг, та сон не брав його. Десять опівночі сон зрештою змилювався над ігемоном. Ванга скочив в постіль і ліг поруч...

Зі сходів до ґанку пролягла місячна смуга. Він рушив по світлій дорозі — разом з Вантою та мандрівним філософом. Їхня суперечка була цікава і нескінченна... Прокуратор навіть подумав, що страти не було...

"Ми тепер будемо завжди разом..." — казав уві сні дивний філософ. Сон прокуратора перервав Марк Щуролуп, який сповістив про прибуття очільника таємної охорони. Пілат наказав покликати його і вийшов до саду. Місяць непокоїв його.

Афраній, а це був він, пересвідчившись, що на балконі нікого немає, тихо доповів: "Віддайте мене під суд, прокураторе. Я не зумів вберегти Іуду з Киріафа. Його зарізали..."

Він витяг з-під плаща мішок з грішми, який підкинули у дім первосвященника, — тридцять тетрадрахм... Переконавшись, що справу зроблено, Пілат почав скаржитися, що погано спить, а уві сні гуляє місячним променем. Потім запитав, де очільник шукатиме зарізаного Іуду з Киріафа. У відповідь він почув, що шукатиме у Гефсиманському саду, бо там темно, відлюдно, а в місті його точно немає. Зійшлися на тому, що це дуже загадковий випадок, мабуть, у ньому замішана жінка... Афраній заперечував: жінок не було. Мабуть, Іуда хотів заховати свої гроші саме там, у

Гефсиманії, у захищеному і відлюдному місці... То ж треба починати негайно шукати вбивць. Афраній добре розумів натяки.

Насамкінець Пілат натякнув на чутки, які поповзуть містом...

Заговорили про поховання страчених. Афраній розповідав, що у той час, коли він переймався справою Іуди, сторожа дісталася пагорба і... одного тіла не знайшла.

Пілат здригнувся, почувши це, і слухав дуже уважно. Афраній розповів про Левія Матвія, який відніс страченого Га-Ноцрі у печеру і кричав, що хоче поховати його. Левія заспокоювали: тіло буде поховане. Погребом керував помічник Толмай. Тіла відвезли до глибокої ущелини на північ від Єршалаїма, викопали яму і поховали всіх страчених. На пальці мерцям натягли каблучки: Іешуа з одним карбом, Дісмасові — з двома, Гестасові — з трьома...

Прокуратор зажадав побачити Левія Матвія і Толмая.

Левій — чоловік років під сорок, чорний, обірваний, дивився по-вовчому. Він був стомлений і хитався, відмовлявся сидіти, їсти...

Прокуратор зажадав побачити той ніж, який Левій Матвій украв, аби розрізати мотуззя на Іешуа, та хартію, у яку Левій записував слова Іешуа. Той розгорнув перед прокуратором сувій з малорозбірливими рядками. Дещо Пілат прочитав: "Смерті немає... Вчора ми їли солодкі весняні баккрати... Ми побачимо чисту ріку води життя... Людство буде дивитися на сонце крізь прозорий кристал..."

Пілат запропонував Левію стати доглядачем його бібліотеки. Та Левій відмовився: "Тобі не так просто буде дивитися мені у вічі після того, як ти вбив його, — відповів Левій Матвій. — Та крові ще буде. — Я заріжу Іуду з Киріяфа!"

"Не клопочися. Іуду вже зарізали прихильники..." — відповів Пілат. Матвій захотів дізнатися, хто це зробив, і Пілат відповів: "Я".

...За годину в палаці вже нікого не було. Прокуратор спав і дихав спокійно, поряд з ним спав Банга. Так зустрів світанок п'ятнадцятого нісану п'ятий прокуратор Іудеї Понтій Пілат.

Розділ 27

КІНЕЦЬ КВАРТИРИ № 50

Коли Маргарита дійшла до останніх слів розділу "...Так зустрів світанок п'ятнадцятого нісану п'ятий прокуратор Іудеї Понтій Пілат...", настав ранок. Маргарита була спокійною. Її не хвилювала надприродно проведена ніч, згадки про бал у сатани і те, яким дивом їй було повернено майстра, — все було наче так, як і мало бути. Вона пішла до сусідньої кімнати, подивилася на майстра, який спав спокійним сном, і сама заснула навпроти, на канапці...

Але не спав цілий поверх у одній з московських установ, поглинутий слідством у справі Воланда. Справа виглядала дивовижною, достеменною чортівщиною з домішкою гіпнотичних фокусів і відвертої кримінальщини.

Перший, кому довелося побувати на освітленому електрикою поверсі згаданої установи, був Аркадій Аполлонович Семпеляров, голова Акустичної комісії. Відбулася найнеприємніша розмова про цей паскудний сеанс і бійку в ложі й про багато ще

речей, розповіді про які завдавали йому невимовних страждань. Свідок тямущий і кваліфікований, інтелігентна і культурна людина, Аркадій Аполлонович чудово змалював таємничого мага і його помічників-негідників. Порівняли його свідчення зі свідченнями інших, серед яких була і дама в бузковій білизні, і кур'єр Карпов, з'ясували адресу — місце, де слід шукати винуватців прикрих подій. Все зійшлося на квартирі № 50.

У квартирі ретельно все обшукали, стіни вистукали, перевірили димоходи, але так нічого і не знайшли. Не було згадок про Воланда ні в програмках, ні в будь-яких інших паперах. Всі розводили руками!

Той самий Прохор Петрович, голова видовищної комісії, повернувся у свій костюм негайно після того, як міліція увійшла до кабінету. Він цілком схвалив всі резолюції, які накладав костюм без його відома. І він нічого не знав про жодного Воланда.

Щезлого Римського розшукали доволі швидко — в готелі "Асторія" в Ленінграді, в шафі для одягу, куди він заховався. Там його і допитали, виявили, що він у нестямі і на запитання путніх відповідей не дає. Врешті Римського під охороною доправили до Москви.

Знайшовся і Ліходєєв. З Ялти надійшла телеграма, що він перебував у Ялті, але вже вилетів аеропланом до Москви. Лише Варенухи не знайшли. Відомий театральний адміністратор зник, як у воду впав.

Дванадцятіро людей здійснювали слідство головокружної справи, досліджували не тільки випадок у Вар'єте, а й інші випадки по всій Москві. У клініці Стравінського знайшли Івана Миколайовича, який дуже перемінився після випадку з Берліозом. Він охоче відповідав на запитання слідчого, але був байдужий. Його більше не обходила доля Берліоза.

Він дрімав і бачив місто дивовижне, незбагненне, неіснуюче, з мармуром, колонадами, з чорною вежею, з палацом на пагорбі і бронзовими статуями, з крокуючими римськими кентуріями... Він бачив чоловіка у кріслі з вимученим пожовклим обличчям у білій мантиї з червоним підбоєм, який з ненавистю дивився на пишний та чужий сад, і пагорб, на якому стояли пусті порожні стовпи з поперечинами.

Допитавши Івана Миколайовича, слідчий збагнув, що добрався до початку цієї дивовижної історії — убивства на Патріарших. Слідчий переконався, що Берліоз кинувся під трамвай, бо був загіпнотизований. Впіймати нікого так і не змогли, хоча в тричі проклятій квартирі №50 хтось таки був.

Повернувся Ліходєєв, який одразу був замкнений у камері, потім заарештували і Варенуху, який повернувся до своєї квартири після дводобової відсутності. Варенуха почав брехати, незважаючи на дану Азazelло обіцянку, але ж він обіцяв не робити це тільки по телефону. Потім він розридався і сказав, що бреше тільки тому, що боїться помсти Воландової зграї, і прагнув сидіти лише в броньованій камері. Після розмови з Варенухою з'ясувалося, що били його двоє — один ікластий, а другий товстун, схожий на kota.

Заарештували Аннушку: вона намагалася всучити касирці в універмазі на Арбаті

десятидоларовий папірець. Аннушка розповіла про літунів у будинку на Садовій і золоту підківку з діамантами. Вона не розуміла, як червінці могли перетворитися на долари, яких вона в очі не бачила.

Допитали і Миколу Івановича, заарештованого через дурість дружини, яка повідомила міліцію про його зникнення. Він розповів якусь нісенітницю про те, що возив у повітрі голу хатню робітницю Маргарити Миколаївни, Наташу, кудись до чортів купатися. Кинулися шукати обох жінок — і не знайшли. Близько четвертої години великий гурт чоловіків у цивільному вискочив з трьох машин біля будинку № 302-біс, вони трьома різними групами стали підніматися до квартири № 50.

У цей час Коров'єв і Азazelло сиділи в їдальні квартири, закінчували снідати. Воланд перебував у спальні, де був кіт — невідомо.

"Що то за кроки на сходах?" — запитав Коров'єв, бавлячись ложечкою в чашці кави. "Це нас арештовувати йдуть..." — відповів Азazelло і відпив з чарочки.

Ті, що кралися по сходах, мали з собою маузер, відмички, тонкі шовкові тенета і аркан, марлеві маски та ампули з хлороформом. Відкрили парадні двері, інша група надійшла з чорного ходу. По всіх кімнатах розсипалися люди, та нікого не знайшли. Лише у вітальні на камінній полиці сидів величезний чорний кіт.

Кіт промовив: "Не бешкетую, нікого не чіпаю. Лагоджу примус. Попереджаю, що кіт — древня недоторкана тварина!" Його почали ловити, а він миттю випустив з рук примуса і вихопив з-за спини браунінг і вистрілив. Від пострілу кіт бухнувся головою на долівку і сказав слабким голосом: "Дійшов я краю! Відійдіть від мене, дайте попрощатися з землею! — очі kota почали згасати. Він говорив у напрямку дверей до їдальні: — Ти не прийшов до мене з допомогою в час нерівного бою. Ти кинув бідолашного Бегемота, проміняв його на склянку коньяку. Тож нехай моя смерть тяжіє над твоєю совістю! Єдине, що може порятувати пораненого, — це ковток бензину..."

Кіт скористався розгубленістю ловців і напився бензину, одразу підскочив живий і здоровий, схопив примус і скочив із ним на камін, звідти на металевий карниз, потім на люстру й почав стріляти. Посипалися друзки від люстри, розтріскалося зірками дзеркало над каміном... Дивно було, але ніхто від зчиненої стрілянини не постраждав.

Примостившись на горішній частині рами камінного дзеркала, кіт почав промову: "Я абсолютно не розумію причин такого грубого поводження зі мною..."

Несподівано залунав низький голос: "Що діється у квартирі? Мені заважають працювати..." Йому відповів низький гундосий голос: "Певно, це Бегемот, чорти б його взяли!" Третій голос продеренчав: "Мессіре! Субота. Сонце заходить. Нам час..."

Кіт сказав: "Даруйте, нам час", — і, шпурнувши свій браунінг, вибив шибки, потім плеснув униз бензином і стовп вогню піднявся до стелі. Задиміли шпалери, паркет. Усі почали вибігати у коридор...

У той час, коли на Садовій залунали дзвони сполоху на червоних довгих машинах, натовп у дворі побачив, як разом із димом вилетіли три темні чоловічі силуети і один силует голої жінки.

ОСТАННІ ВИТІВКИ КОРОВ'ЄВА І БЕГЕМОТА

Чи були ці силуети мешканцями будинку на Садовій, твердо сказати не можна. Через чверть години після пожежі коло дзеркальних дверей торгсину на Смоленському ринку з'явився цибатий громадянин у картатому костюмі, з ним чорний кіт. Швейцар заступив йому дорогу: з котами не можна! Та ніякого кота вже не побачив, лише кепка чоловіка чимось нагадувала пику кота. Тоді швейцар сказав, що тут купують тільки за валюту. Громадянин у рванині відповів, що не можна дивитися тільки на одяг, а товстун, схожий на кота, сказав, що в нього, може, повний примус валюти.

Незвичайна парочка попрямувала повз сувої ситцю, полицки із взуттям та патефонами до гастрономічного і кондитерського відділу, де пірамідами були викладені мандарини, і, довідавшись, що вони коштують тридцять копійок кіло, зітхнула: все кусається! Тут Коров'єв висмикнув верхній мандарин з піраміди, ковтнув його, взявся за другий...

"Їж, Бегемоте", — запросив він.

Бегемот сунув лапу у споруду з шоколадних плиток, висмикнув нижню з золотою обгорткою і заковтнув її, потім дістав оселедчики з бочки з написом "Оселедець керченський добірний", заковтнув і їх, виплюнувши хвости.

Продавці заволали: "Ви збожеволіли!", "Давайте чек!", "Що ти робиш, гадино?!" Біля них зібрався натовп, а Коров'єв, показавши на Бегемота, обурювався: "Що ж це діється? Бідна людина! — Коров'єв додав тремтіння до свого голосу, — весь день лагодить примуси! Звідки йому взяти валюти? Він засмучений голодом і спрагою! Йому жарко! Ну взяв мандарин, йому ціна три копійки! А ось цей — він від лососини весь розбух, весь набитий валютою! Гірко! Гірко!"

Натовп почав гнівно здригатися, промова Коров'єва викликала співчуття...

...У натовпі промайнули два міліцейські шоломи. Підступний Бегемот облив з примуса кондитерський прилавок, і той спалахнув сам собою. Полум'я сягнуло вгору і побігло вздовж прилавка. Продавщиці з вереском пустилися в різні боки, публіка подалася з кондитерського назад, видавила скло у дзеркальних дверях... А обидва негідники — Коров'єв і Бегемот — кудись поділися. Дехто розповідав, що обидва злетіли під стелю і там луснули, як повітряні кульки!

Після цієї пригоди парочка не вгамувалася. Вони підлетіли до письменницького дому, розмірковуючи, що тут дозрівають таланти, як ананаси в оранжереї. Негідники попрямували до ресторану, який ще не відчував біди. Громадянка в білих шкарпеточках та в білому ж беретіку не пустила негідників до ресторану без письменницьких посвідчень. Коров'єв сміявся: зовсім не посвідкою визначається письменник, а кількістю думок у голові! Тут якийсь письменник зробив помилку і запросив парочку з собою. Це був Арчибальд Арчибальдович, у білому фракі, з флібустьєрською борідкою — найавторитетніша людина. Коров'єв назвався прізвищем "Панаєв", а кіт пропищав: "Скабичевський". У книзі реєстрації відвідувачів Коров'єв навпроти запису "Панаєв" поставив підпис "Скабичевський", а Бегемот навпроти запису "Скабичевський" написав "Панаєв".

Арчибальд Арчибальдович ураз зрозумів, хто ці двоє, щось прошепотів офіціантам, і зі столу вмить зникла несвіжа скатертина, її замінила білісінька, крохмальна скатертина, з'явилися вази зі свіжою ікрою, запітніле срібне відерце, філейчики з рябчиків... Тут до ресторану увійшли троє з револьверами, і обидві мішені стали розчинятися в повітрі. З примуса пихнув вогонь, зчинилася метушня...

Розділ 29

ДОЛЮ МАЙСТРА І МАРГАРИТИ ВИЗНАЧЕНО

Під час заходу сонця високо над містом на терасі однієї будівлі в Москві були двоє: Воланд і Азazelло. Воланд сидів на складаному табуреті у чорній киреї. Тінь шпаги, встромленої вертикально між плитами тераси, утворювала сонячний годинник і підповзала до чорних черевиків сатани. Воланд невідривно дивився на скупчення палаців, величезних будинків і маленьких халуп. Вони розмовляли про Москву, про пожежу у "Грибоєдові" та про те, що Коров'єв і Бегемот, без жодного сумніву, побували там. Око Воланда горіло так само, як вікна на заході сонця. Зі стіни круглої вежі за спиною Воланда вийшов понурий чорнобородий чоловік у хітоні та сандаліях.

"Я до тебе, дух зла і володар тіней, — сказав збирач податків Левій Матвій. — Він прислав мене. Він прочитав твір майстра і просить тебе, щоб ти узяв майстра з собою та винагородив його спокоєм. Невже це важко зробити?" "Це неважко зробити, — відповів Воланд, — та чому ж ви не берете його до себе, у світло?"

"Він не заслужив світла, він заслужив спокій, — печально відповів Левій. — І ще, він просить, щоб ту, котра любила та страждала через нього, ви взяли також..." Воланд погодився і наказав Азazelло усе влаштувати. Тут повернулися Коров'єв із Бегемотом, які із захватом розповіли про свої пригоди і пожежу, на якій навіть допомагали пожежникам. Вони чекали нових вказівок. Та Воланд нових послуг не потребував і відпустив обох блазнів відпочивати.

Починалася гроза. Чорна хмара піднялася на заході і відрізала сонце. Стало темно. Щезли мости, палаци, через усе небо перебігла одна вогненна нитка. Все зникло, ніби ніколи не було на світі. Воланд перестав бути видимим у імлі.

Розділ 30

ВЖЕ ЧАС! ВЖЕ ЧАС!

"Ти знаєш, — казала Маргарита, — саме як ти заснув вночі, я читала про пітьму, яка прийшла з Середземного моря..."

Той, хто зазирнув би крізь відчинене вікно, побачив би, як по-чудернацькому виглядають співбесідники. Маргарита була в чорному плащі на голому тілі, а майстер просто не хотів одягатися. Кімната також виглядала дивно: на килимі лежали рукописи і на дивані теж.

Майстер запитував, чи переконана Маргарита, що саме в Сатани вони були вчора? Маргарита тільки реготала: яка вона щаслива, що пристала до Сатани у спілку! Доведеться тепер майстру жити з відьмою! Вона Почала обіймати і цілувати майстра: "Мій єдиний, мій любий, не думай ні про що. Тобі довелося забагато думати, і тепер буду думати за тебе я!.."

Та ось у їхній затишній кімнаті з'явився Азazelло. Майстер здригнувся, бо ніколи його не бачив, а Маргарита радісно привіталася, навіть запросила випити коньяку, на що Азazelло із радістю погодився, охоче підсів до стола, поставивши біля груби згорток у темній парчі. Він передав майстру з Маргаритою вітання від мессіра та запрошення прибути на невелику прогулянку...

Маргарита не відмовлялася. "Мені до вподоби швидкість і голизна", — пояснила вона. Тоді Азazelло розгорнув згорток — дарунок від Воланда. Це було справжнє фалернське вино — те саме, яке пив прокуратор Іудеї. Вино розлили у склянки, і тут все забарвилася у колір крові. Маргарита і майстер випили за здоров'я Воланда... Світло почало гаснути в їхніх очах, смертельно пополотніла Маргарита, майстер відчув, що настає кінець...

Коли отруєні затихли, Азazelло пересвідчився, чи все виконано як слід. Він повернув тіло Маргарити, як ляльку, обличчям до себе, і дивився, як воно змінювалося: відомські риси зійшли, обличчя просвітліло. Тоді Азazelло розціпив зуби Маргарити і влив у рот кілька крапель того вина, яким її отруїв. Потім те саме зробив із майстром.

"Нам час. Вже гримить гроза, чуєте? Коні чекають, здригається маленький сад. Швидше/прощайтеся з своїм підвалом!.." — говорив Азazelло.

Маргарита хотіла взяти із собою роман, та майстер сказав, що тепер не забуде його довіку. Нічого не потрібно, усе є в його пам'яті... "Тоді вогонь! — гукнув Азazelло, — вогонь, з якого все почалося і яким усе ми закінчуємо!"

Азazelло засунув руку з кігтями у грубку, витяг димлячу головешку і підпалив скатертину, стос старих газет, рукопис, фіранку на вікні... "Гори, старе життя! Гори, страждання!" — кричали майстер і Маргарита. Кімната вже горіла...

Троє чорних коней хропли поруч. Маргарита, майстер і Азazelло скочили на них і вже летіли над дахами Москви — над бульваром, де людські постаті розбігалися під першими краплинами дощу. Місто вже заливала темрява, спалахували блискавки. Вони опустилися на галявині, неподалік клініки Стравінського, зайшли попрощатися з Іваном — невидимі і непомічені. Іван уже чекав їх і був задоволений, побачивши разом. Маргарита поцілувала його у чоло.

"Прощавай, учню..." — сказав майстер і почав танути в повітрі. Потім щез разом з Маргариток)...

До Івана в клініці Стравінського підійшла Прасковія Федорівна, намагалася покликати до нього лікаря. Вона сказала, що ось зараз, за стіною, упокоївся Іванів сусід, той, що називав себе майстром.

"Я так і знав! — сказав Іван. — Я запевняю вас, що зараз у місті ще упокоїлася одна людина. Я навіть знаю, хто, це жінка!.."

Розділ 31

НА ВОРОБІЙОВИХ ГОРАХ

Грозу прогнало без останку, аркою стояла в небі барвиста веселка, набирала воду з Москви-ріки. На пагорбі видно було три постаті — Воланд, Коров'єв і Бегемот сиділи на чорних конях у сідлах... У повітрі зашуміло, за Азazelло підлетіли до гурту майстер і

Маргарита. Вже настав час вилітати, тому Воланд наказав попрощатися з містом. Маргариту і майстра охопив смуток перед далекою дорогою. Бегемот свиснув на прощання, вклавши пальці в рот, і надув щоки. Коров'єв всміхався: свиснуто вельми середньої — і визвався спробувати по старій пам'яті, винятково лише заради розваги... Він ураз витягнувся вгору, наче був гумовий, закрутився, наче гвинт, раптово розкрутився і свиснув. Маргариту разом з конем кинуло сажнів на десять убік. Дуб поряд із нею вирвало із коренем, земля вкрилася тріщинами. Вода у річці скипіла, на протилежний берег виплеснуло річковий трамвай з пасажирами...

Так відбувалося прощання.

"Вже час!!" — прокотився страшний, як трубний глас, голос Воланда. Коні рвонулись, вершники піднялися вгору і поскакали. Коли Маргарита обернулася, вона не побачила вже міста, яке увійшло у землю і залишило по собі самий туман.

Розділ 32

ПРОЩЕННЯ ТА ВІЧНИЙ ПРИТУЛОК

Боги, боги мої! Яка сумна вечірня земля! Які таємничі тумани над болотами. Хто блукав у цих туманах, хто багато страждав перед смертю, хто летів над цією землею, тримаючи на собі непомірний тягар, той знає це. Знає це стомлений. І він без жалю покидає тумани землі, її болітця та ріки, він з легким серцем віддається в руки смерті, знаючи, що лише вона єдина...

Чаклунські коні притомилися і несли своїх вершників повільно, і невідворотна ніч почала наздоганяти їх. Притих навіть Бегемот і, вчепившись у сідло кігтями, летів мовчазний та серйозний, розпушивши свій хвіст.

Ніч почала закривати чорною хусткою ліси та луки, ніч запалювала сумні вогники десь далеко внизу, тепер уже непотрібні і нецікаві ані Маргариті, ані майстрові чужі вогники. Ніч випереджала кавалькаду, сіялася на неї згори і викидала то там, то тут в журливому небі білі цятки зірок.

Коли Маргарита розтулила повіки, вона побачила, як змінюється вигляд усіх, хто летів з нею до мети. Коли ж назустріч їм з-за краю лісу почав викочуватися багряний і повний місяць, усі омани пощезали, канули в болото, потонула в туманах чаклунська одіж.

На місці того, хто в драному цирковому одязі покинув Москву під ім'ям Коров'єва-Фагота, тепер скакав, тихо дзвонячи золотими ланцюгами поводів, темно-фіолетовий лицар з понурим обличчям, якого ніколи не торкався усміх.

"Чому він так змінився?" — тихо запитала Маргарита у Воланда. "Лицар цей колись невдало пожартував..." — відказав Воланд, повертаючи до Маргарити своє обличчя з тихо палаючим оком, — його каламбур про світло й пітьму був не зовсім добрий. І лицарю довелося ще жартувати трохи більше і довше, ніж він передбачав. Але сьогодні така ніч, коли закінчуються рахунки. Лицар свій рахунок сплатив і закрив!

Ніч відірвала пухнастий хвіст у Бегемота. Той, хто був котом для забавок князеві тьми, тепер виявився худеньким юнаком, демоном-пажем, найкращим блазнем, який існував будь-коли на світі. Тепер притих і він і летів тихо-тихо, підставивши молоде своє

обличчя під місячне світло.

Збоку від усіх летів, сяючи крицею обладунків, Азazelло. Місяць змінив його обличчя. Пропало без сліду недоладне огидне ікло, і зизоокість виявилася фальшованою. Обидва ока Азazelло були однаковісінькі, порожні та чорні, а обличчя біле і холодне. Тепер Азazelло летів у своїй справжній подобі, як демон безводної пустелі, демон-убивця.

Себе Маргарита не могла бачити, але їй добре було видно, як перемінився майстер. Волосся його біліло тепер при місяці й ззаду зібралося в косу, яка летіла за вітром. Майстер летів, не відводячи очей від місяця, але усміхався йому, як комусь добре знайомому та дорогому...

І, нарешті, Воланд летів також у своїй справжній подобі. Маргарита не могла сказати, з чого вироблено повіддя його коня, і міркувала, що це місячні промені, а сам кінь — тільки брила мороку, і грива цього коня — хмаровище...

Так летіли в мовчанці довго, аж поки і сама місцевість унизу не почала мінятися. Сумні ліси потонули в мороці і потягнули за собою тьмяні леза річок.

Воланд зупинив свого коня на кам'янистій безрадісній пласкій вершині. Місяць заливав площину зелено і яскраво, і Маргарита невдовзі побачила в цій пустелі крісло і в ньому білу фігуру людини, що сиділа. Сидень, очі якого здавалися сліпими, короткими рухами потираючи руки, тиснув їх до грудей, а своїми незрячими очима впирався в місячний диск. Поруч лежав темний, величезний гостровухий собака і так само бентежно дивився на місяць.

Вершники зупинили своїх коней.

"Ваш роман прочитали... — заговорив Воланд, обертаючись до майстра, — і сказали лише одне, що він, на жаль, незакінчений. Так ось, мені захотілося показати вам вашого героя. Близько двох тисяч років сидить він на цій площині й спить, але, коли сходить повен місяць, як бачите, його мордує безсоння. Воно не дає спокою не лише йому, але й вірному собаці. Якщо правда, що боягузтво — найгірша з вад, то, мабуть, собака непричетний до цього. Єдине, чого боїться хоробрий пес, це грози. Ну, що ж, той, хто любить, повинен поділяти долю того, кого він любить..."

"Що він проказує?" — спитала Маргарита. "Він каже, — відповів Воланд, — що й при місяці, йому нема спокою, що в нього препогана посада. Так говорить він завжди, коли не спить, а коли спить, то бачить одне й те саме — місячну дорогу, і поривається йти нею й розмовляти з арештантом Га-Ноцрі, позаяк чогось не договорив тоді, давно, чотирнадцятого числа весняного місяця нісана. Та ба, на цю дорогу йому вийти чомусь не стає снаги, і до нього ніхто не приходить. До своєї мови про місяць він додає, що найдужче за все на світі ненавидить своє безсмертя і нечувану славу. Він твердить, що охоче проміняв би свою долю на долю лахмітника і волоцюги Левія Матвія".

Дванадцять тисяч місяців за один місяць колись-то, чи не забагато це?" — спитала Маргарита. "Все буде гаразд, на цьому стоїть світ..." — відповів Воланд. "Відпустіть його", — крикнула Маргарита так, як колись кричала, коли була відьмою, і від цього крику зірвався камінь у горах і полетів у безодню.

"Вам не треба просити за нього, Маргарито, бо за нього вже просив той, з ким він прагне розмовляти... — Воланд знову повернувся до майстра і сказав: — Ну, тепер ваш роман ви можете закінчити однією фразою!" Майстер наче цього чекав, поки стояв нерушно і дивився на прокуратора, що сидів. Він склав руки рупором і гукнув так, що луна поскакала безлюдними і безлісими горами: "Вільний! Вільний! Він чекає на тебе!"

Гори перетворили голос майстра на грім, і цей грім їх таки зруйнував. Прокляті скелясті стіни впали. Залишилася тільки площинка з кам'яним кріслом. Над чорною безоднею загорілося неозоре місто з сяючими ідолами поверх розбуялого за багато тисяч цих місяців саду. Просто до цього саду пролягла місячна дорога, що на неї так довго чекав прокуратор, і перший нею кинувся бігти гостровухий пес.

Чоловік у білому плащі з кривавим підбоєм підвівся з крісла і щось прокричав хрипким зірваним голосом. Не можна було зрозуміти, плаче він чи сміється і що він кричить.

"Мені туди, за ним?" — питав занепокоєний майстер, смикнувши повіддя. "Ні, — відповів Воланд, — нащо гнатися слідами того, що вже дійшло кінця?" "Отож туди?" — спитав майстер, обернувся і вказав назад, на місто з монастирськими цяцькованими вежами, з розбитим на скалки сонцем у шибках. "Також ні, — відповів Воланд, — романтичний майстре! Той, кого так жадає побачити вигаданий вами герой, котрого ви самі щойно відпустили, прочитав ваш роман..." Тут Воланд повернувся до Маргарити: "Маргарито Миколаївно! Не можна не вірити в те, що ви прагли вимудрувати майстрові найкраще майбуття, але те, що я пропоную вам, і те, про що просив Ієшуа за вас же, — ще краще! Лишіть їх удвох, — говорив Воланд, — не будемо їм заважати. І, може, вони до чогось домовляться..." Тут Воланд махнув рукою в бік Єршалаїма, і він згас.

"О, тричі романтичний майстре, — сказав Воланд, — невже ви не хочете вдень гуляти зі своєю подругою під вишнями, що починають зацвітати, а ввечері слухати музику Шуберта? Невже вам не буде приємно писати при свічках гусячим пером? Невже ви не хочете, як той Фауст, сидіти над ретортою, сподіваючись, що вам випаде виліпити нового гомункула? Туди, туди! Там чекає вже на вас дім і старий слуга, свічки вже горять, а незабаром вони згаснуть, бо ви негайно зустрінете світанок. Цією дорогою, майстре, цією! Прощайте! Мені час!"

"Прощайте!" — відповіли Воланду Маргарита і майстер. Чорний Воланд, не розбираючи дороги, кинувсь у провалля, і слідом за ним з шумом ринув весь його почет. Ні скель, ні площини, ні місячної дороги, ні Єршалаїма не стало довкола. Пропали й чорні коні. Майстер і Маргарита побачили обіцяний світанок. Він почався тієї ж миті, одразу ж після опівнічного місяця...

"Слухай безгоміння, — говорила Маргарита майстрові, і пісок шурхотів під її босими ногами, — слухай і втішайся тим, чого тобі не давали в житті, — тишею. Дивись, он попереду твій вічний дім... Я вже бачу венеційське вікно і завитий виноград, він піднісся до самого даху. Ось твій дім, твій вічний дім. Я знаю, що ввечері до тебе прийдуть ті, кого ти любиш, до кого лежить твоя душа... вони будуть грати і співати тобі, ти побачиш, яке світло в кімнаті, коли горять свічки. Ти будеш засинати, натягши

свій затертий і вічний ковпак, ти будеш засинати з усміхом на вустах. Сон зміцнить тебе, ти звикнеш мислити мудро. А прогнати мене ти вже не зумієш. Берегти твій сон буду я..."

Так говорила Маргарита, простуючи з майстром у напрямку вічного їх дому, і пам'ять майстра, бентежна, поштрикана голками пам'ять почала згасати. Хтось відпускав на свободу майстра, як він сам відпустив свого героя. Герой пішов у безодню, пішов без повороту, прощений у ніч на неділю син короля-звіздаря, жорстокий п'ятий прокуратор Іудеї вершник Понтій Пілат.

ЕПІЛОГ

Та ж все таки, що діялося далі в Москві після того, як у суботній вечір, при заході сонця, Воланд із почтом щез з Воробйових гір?

Пішли чутки... У чергах шепотіли про нечисту силу, слідство було переконане, що діяла згряя гіпнотизерів та черевомовців. Справа була жахлива! Чотири спалені будинки, сотні зведених з глузду людей, були і вбиті — Берліоз і горезвісний службовець з бюро по ознайомлюванню чужоземців з визначними місцями Москви.

Були й ще жертви — ними стали чорні коти. Десять сотню мирних тварин було винищено різними способами. Десятка півтора понівечених котів опинились у міліції. Почалися арешти. Серед затриманих були: в Ленінграді громадяни Вольман і Вольпер, у Саратові, Києві і Харкові — троє Володіних, у Казані — Волох, а в Пензі — незрозуміло, Чому — кандидат хімічних наук Ветчинкевич. Щоправда, цей був височенний смуглявий брюнет. Крім того, затримали дев'ять Коровіних, чотирьох Коровкіних і двох Караваєвих та фокусника-картяра, який надумав розважати пасажирів фокусами... Був великий розбрід у головах.

Слідство з'ясувало, що злочинці були гіпнотизерами. Прояснилася незбагненна невразливість кота, якого на люстрі не було, а був Коров'єв, який усе навіював громадянам, а пізніше підпалив квартиру, розливши бензин. Виявилося, що Стьопа Лиходеев у Ялту не літав, телеграм звідти не надсилав, а свідчення кримінального розшуку Ялти у справі не виявили. У Вар'єте також нічого не відбувалося, крім сеансу масового гіпнозу і фокусів! Балакучий кіт, відривання голови конференсьє, зникнення речей — усе дрібниці!

Це Коров'єв погнав під трамвай Берліоза на певну смерть. Це він звів з глузду бідолаху-поета Івана Бездомного та змусив щезнути з Москви Маргариту Миколаївну та її хатню робітницю Наташу. Можливо, через їхню красу. Але чому був викрадений чоловік з психіатричної клініки, який називав себе майстром? Навіть прізвища його ніхто не згадав, він так і залишився під "номером сто вісімнадцять з першого корпусу".

Майже все з'ясувалося, слідство скінчилося. Минуло кілька років, усе забулося, але не всіма.

Щороку, тільки-но настане весняний святковий повний місяць, надвечір приходить на Патріарші рудуватий, зеленоокий, скромно одягнений чоловік, співробітник Інституту історії та філософії, професор Іван Миколайович Понир'єв.

Прийшовши під липи, він сідає на ту саму лаву, на якій сидів у той вечір, коли

давно забутий Берліоз востаннє у своєму житті бачив розбитий на шматки місяць.

Тепер він цілий, на початку вечора білий; а потім золотавий з темним коником-драконом, пливе над колишнім поетом, Іваном Миколайовичем. Йому все відомо, усе він знає і розуміє. Він знає, що став жертвою злочинців-гіпнотизерів, лікувався. Але дещо він не може перебороти — весняний повний місяць. При повному місяці чомусь він виходить і йде на Патріарші, сидить на лаві, розмовляє сам з собою, палить, дивиться то на місяць, то на той турнікет. Щось вабить його до ґрат огорожі, за якою пишний сад і готична вілла у місячному сяйві. Він знає, що побачить на лаві одне й те саме: літнього чоловіка з борідкою, в пенсне і з дещо поросячими рисами обличчя, зверненого до місяця. Чоловік мимрить: "Венера! Венера! ...От я дурень!"

"Боги, боги! — шепоче Іван Миколайович.— Ось ще одна жертва місяця... як я сам..."

Так триває, поки не пролунає неприємний жіночий голос: "Миколо Івановичу! Що за фантазії? Малярію хочете підчепити? Ідіть чай пити!.." Тоді чоловік плентається в будинок. Іван Миколайович промовляє до себе: "Дорого б я заплатив, щоб промкнутись у його таїну, щоб знати, яку таку Венеру він утратив і тепер марно ловить її, хапаючи руками повітря?.."

Повертається професор недужим. Його дружина вдає, що не помічає його стану, вкладає його в ліжку, сама не лягає і сидить з книжкою коло лампи. Вона знає, що на світанку Іван Миколайович прокинеться з криком, плакатиме. Тому і наготовані в неї шприц у спирті та ампула з рідиною густого чайного кольору. Після уколу хворий спатиме зі щасливим обличчям і бачитиме щасливі сни.

А бачить він безносого ката, який коле списом у серце прив'язаного до стовпа Гестаса. Уві сні неприродне освітлення якогось хмаровища кипить і напливає на землю, як при світовій катастрофі.

Після уколу все змінюється перед заснулим. Від ліжка до вікна пролягає широка місячна дорога. І на ту дорогу ступає чоловік у білому плащі з кривавим підбоем і починає іти до місяця. Поряд з ним іде якийсь молодик у роздертому хітоні та розбитим обличчям. Ідучи, вони про щось говорять жваво, сперечаються, прагнуть на чомусь зійтися.

"Боги, боги! — каже, обертаючи обличчя до свого супутника, той чоловік у плащі. — Яка банальна страта! Але ти мені, будь ласка, скажи — її не було! Благаю тебе, скажи, не було?" "Ну, певно, не було, — відповідає хрипким голосом супутник і всміхається, — це тобі привиділося, присягаюсь..." "Більше мені нічого не потрібно!" — надірваним голосом вигукує чоловік у плащі й сходить усе вище до місяця, ведучи свого супутника. За ними йде спокійний та величний гостровухий пес.

Тоді місячний шлях закипає, з нього починає бити місячна ріка і розливається на всі боки. Місяць панує і виграє. Місяць танцює і колобродить. Тоді в потоці проступає непомірної вроди жінка і виводить до Івана оброслого бородою чоловіка, який лякливо озирається. Це — той номер сто вісімнадцятий, його нічний гість. Іван Миколайович уві сні простягає до нього руки й жадібно питає: "Отож цим і закінчилося?.."

"Цим і закінчилося, мій учню", — відповідає номер сто вісімнадцятий, а жінка підходить до Івана й каже: "Певно, цим. Усе закінчилося і все закінчується... І я вас поцілую в чоло, і у вас буде все гаразд..."

Вона хилиться до Івана і цілує його в чоло, й Іван тягнеться до неї і вдивляється їй у вічі, але вона відступає і відходить разом зі своїм супутником до місяця...

Тоді місяць починає шаленіти, він виливає потоки світла просто на Івана, він розплескує світло навкруги, у кімнаті починається місячна повінь, світло гойдається, піднімається вище, затоплює постіль...

Уранці він прокидається мовчазним, але зовсім спокійним і здоровим. Його роз'ятрена пам'ять затихає, і до наступної повні професора не потурбує ніхто: ні той безносий, що колов Гестаса, ані жорстокий п'ятий прокуратор Іудеї вершник Понтій Пілат.

[1] За вид.: Булгаков М. О. Майстер і Маргарита: Роман / Пер. з рос. М. А. Білоруса; Передм. і прим. Н. П. Євстаф'євої.— Х.: Фоліо, 2006.— 415 с.— (Б-ка світ. літ.).

[2] Перекл. М.Лукаша.